

universität
wien

DIPLOMARBEIT

Titel der Diplomarbeit

"Isidora Sekulić, die Schriftstellerin in der Kultur der
männlichen Dominanz"

(Isidora Sekulić, književnica u kulturi muške dominacije)

Verfasserin

Marija Pavlović

angestrebter akademischer Grad

Magistra der Philosophie (Mag.phil.)

Wien, 2010

Studienkennzahl lt. Studienblatt: A 243 364

Studienrichtung lt. Studienblatt: Slawistik (Bosnisch / Kroatisch /Serbisch)

Betreuer: Univ. Prof. Dr. Vladimir Biti

SADRŽAJ

I ISIDORA SEKULIĆ, JEDNA OD PRVIH SRPSKIH KNJIŽEVNICA

Uloga žene pisca.....	7
Prvi književni radovi Isidore Sekulić i otpor kritike.....	9
Neslaganje Isidore Sekulić sa vizijom književne kritike Jovana Skerlića.....	15
Kulturni nacionalizam Isidore Sekulić.....	17
Kulturna misija Isidore Sekulić.....	19
Isidora Sekulić - žena putopisac.....	24
Odnos prema Jovanu Skerliću.....	27
Roman Isidore Sekulić.....	29
Usamljena intelektualka.....	30
Menjanje književnog izraza Isidore Sekulić.....	34

II KRITIČKI RAD ISIDORE SEKULIĆ

Teorija kritike.....	40
----------------------	----

O domaćoj književnosti.....	47
Kritički prikazi književnih dela pisaca jugoslovenske književnosti.....	52
Religiozno kritičko načelo Isidore Sekulić.....	63

III ISIDORA SEKULIĆ, JEDNA OD NAJZNAČAJNIJIH SRPSKIH KNJIŽEVNICA DVADESETOG VEKA

Zaključak.....	71
Zusammenfassung.....	73
Literatura.....	81
Curriculum Vitae.....	84

„Muškarci imaju stečeno pravo na sebičnost, jer su stvaraoci najvećeg dela stvorenoga. Žene imaju instikt da trpe ono strahovito što se nigde ne zove tvoraštvom, a prevazilazi svaki rad, svako trpljenje, svako uniženje, i najzad produkuje živo biće, inferiorno, prema usvojenim ocenama...” Isidora Sekulić (pismo Ž. Stojkoviću, Beograd, 26.12.1950)

I

ISIDORA SEKULIĆ, JEDNA OD PRVIH SRPSKIH KNJIŽEVNICA

Uloga žene pisca

Izučavajući srpsku književnost s početka dvadesetog veka susrećemo se sa veoma malim brojem ženskih pisaca. U drugoj polovini devetnaestog veka, pokret Svetozara Markovića zalagao se za emancipaciju žena, ali su rezultati tog zalaganja vidljivi u književnosti tek nakon nekoliko decenija.

Patrijarhalne stege nisu dozvoljavale oslobađanje žene u književnom stvaranju. Stereotip o podeli muških i ženskih dužnosti bio je čvrsto ukorenjen, žene su bile nosioci i žrtve tradicionalnog nasleđa. Književnost Laze Lazarevića, Janka Veselinovića i Milovana Glišića odiše patrijarhalnim elementima. Žena je odana majka i supruga.

Pojava žene pisca kao nosioca izuzetne individualnosti kao što je Isidora Sekulić označavala je poseban događaj.¹ Isidora Sekulić, protivnica stereotipnih podela, sa prekorom se obraćala srpskoj ženi:

" Svima nama, svima srpskim ženama govorim, jer me boli što ne rasuđujemo, što ne osećamo i što ne ispunjavamo, ne ispunjavamo mi, srpske žene. Boli me što ne vidimo nedostatak života, ne vidimo dangubu tolikih drugih i celih, a tako kratkih i krnjih ženskih

¹ Velibor Gligorić, Ogledi i studije, Beograd, 1959, str. 50

života, koji prolaze bez rada, bez velikih opštih briga, bez čovečanske sadržine".²

Isidora Sekulić, Jelena Dimitrijević, Milica Janković i Danica Marković su žene sa sličnim sudbinama koje svojim životima i svojim književnim stvaralaštvom oslikavaju položaj žene pisca toga vremena. Pre njih, žena pisaca u srpskoj književnosti, gotovo da nije ni bilo:

" U čitavoj istoriji srpske književnosti devetnaestoga veka govori se jedino o Milici Stojadinović Srpkinji, i to više o njenom poetskom, egzaltiranom liku nego o njenim literarnim tvorevinama".³

Jovan Dučić ustanovljuje razliku između muških i ženskih osobina koje književna kritika pronalazi u književnosti: "Žena u književnosti uvek je pokazivala većma osobine svog spola nego osobine svog ličnog talenta, i to čini da njihove knjige neminovno liče jedna na drugu. Izuzetaka ima tako malo kao da ih i nema. Zato, ili čitali stihove koje su žene napisale, ili gledali slike koje su one naslikale, sve te umetničke stvari imaju jednu opštu zajednicu: nemanje mere u emocijama, ni reda u impresijama..."⁴

Promenom društvenih okolnosti mnoge žene polako pronalaze svoje mesto u književnim i naučnim krugovima tadašnje zatvorene patrijarhalne i ne baš ženama naklonjene sredine. Isidora Sekulić je rođena u drugoj polovini devetnaestog veka, njena duhovnost se oblikuje u decenijama na prelazu dva veka. Srpska književnost je tada imala relativno dugu tradiciju, ali nije u svakom svom periodu bila razvijena. Istovremeno su književnosti vodećih evropskih naroda bile na zenitu svog razvoja, osvajaju raznovrsnim književnim delima i kvalitetima impozantne kulturne zrelosti, pa kao takve, privlače i srpske pisce. Rađanje novih ideja iz bogate narodne književnosti ne bi bilo dovoljno da se nadoknade svi nedostaci u kulturnom razvoju, a potpuno okretanje primerima drugih književnosti ugrozilo bi nacionalni identitet.

² Isidora Sekulić, Zapisi o mome narodu, Novi Sad, 2001, str. 49

³ Velibor Gligorić, Ogledi i studije, Beograd, 1959, str. 50

⁴ Jovan Dučić, Saputnici Isidore Sekulić, SKG, 1914, u knjizi Drugi o Isidori, Novi Sad, 2004, str.198-208

Srpska književnost početkom dvadesetog veka obeležena je borbom između tradicionalista i modernista. Sa jedne strane imamo zastupnike ideje da književno delo mora da bude poučno i nacionalno, ispunjeno patriotskim osećanjima, a sa druge strane modernisti zahtevaju vrednovanje na osnovu estetičkih načela.

U periodu pred Prvi svetski rat, koji je obeležen nastojanjem za kulturnim otvaranjem i učenjem na primerima evropskih književnosti, nailazimo na pisce vezane za nacionalnu kulturu i ideje, kao što su bili Aleksa Šantić, Veljko Petrović i Bora Stanković.

Tada se u srpskoj književnosti pojavljuje Isidora Sekulić koju kritikuju zbog svog individualnog kosmopolitskog duha.

Prvi književni radovi Isidore Sekulić i otpor kritike

Za kritiku s početka dvadesetog veka možemo reći da je bila arbitrarna, a književni kritičar se postavljao kao vrhovni sudija koji postavlja norme, njegova reč je bila od presudnog značaja za mnoga književna dela toga doba: "Prva od tih normi je, naravno, ta da 'kritičar' stoji iznad stvaralačkog umetnika, pošto je onaj 'objektivan' i 'naučan' i poznaje usled toga, -on jedini!- zakone stvaranja, dok ovaj umetnik ili pesnik, u svojoj subjektivnosti i u posedu 'samo' svog talenta, stvarno, taj 'naučno' ne zna ništa i čini zato najbolje ako se upravlja, ako proizvodi strogo po savetima i uputstvima svojih prirodnih učitelja."⁵

Isidora Sekulić svojim prvim književnim delima ostavlja snažan utisak na svoje savremenike, naročito na književne kritičare. Tadašnji istaknuti kritičar Jovan Skerlić napisao je povodom njene prve knjige *Saputnici* :

⁵ Todor Manojlović, Osnove i razvoj moderne poezije, Zrenjanin, 1998, str. 222

" Jedna savršeno nepoznata početnica javlja se kao potpuno izgrađen pisac koji piše sasvim književnim stilom, jedna devojka počinje pisati o najtežim problemima duha i duše, jedna Srпкиnja iz stare Vojvodine, gde se, sa malim i časnim izuzetkom, gubi tradicija dobrog srpskog jezika i stila, piše pravilnim, gotovo besprekorinim "beogradskim stilom", kao da je ceo svoj život provela u beogradskim književnim sredinama. I sada, kada je njena knjiga izašla, ostaje isti utisak čuđenja, ne ushićenja i oduševljenja, no čuđenja, koje je ipak jedna vrsta priznanja.." ⁶

Individualni književni izraz Isidore Sekulić zastupljen je u *Saputnicima*, ona se kao autentični ženski pisac udaljava od tadašnjih vladajućih standarda u srpskoj književnosti, odnosno ideja Jovana Skerlića.

Iako su *Saputnici* prva knjiga Isidore Sekulić, Skerlić ne smatra da je spisateljku treba uveravati da poseduje književni talenat. Ona je za njega izgrađeni pisac, ali pisac koji se suprostaavlja njegovoj ideologiji o svrsishodnosti književnosti u društvu. Skerlić joj odaje priznanje na stilu i jeziku, ali njegov lični utisak nije oduševljenje njenim književnim izrazom, nego je "čuđenje". *Saputnici* su suprotnost tradicionalnom načinu pisanja, predstavnici su nove, moderne misli koja počiva na individualnosti. Ovaj moderni prozni izraz nema nikakvih sličnosti sa prethodnim književnim delima srpske književnosti. Bez realističkog načina pripovedanja, bez razvijene radnje i seoskih motiva, ti prozni zapisi govore o svetu viđenom očima savremene intelektualke, odnosno spisateljke ravnodušne prema nacionalnim problemima tog vremena.

I imaginacija i stvarnost su na isti način vrednovane u njenim delima: "Bilo je prirodno da postavi veoma visoko saznavnu vrednost književnosti. Ono što nam književnost daje, to su

⁶ Jovan Skerlić, Dve ženske knjige, Pisci i knjige III, Beograd, 1955, str. 458

saznanja o poslednjim (ili prvim, svejedno) tajnama čovekovog života, i što veliki pisac ima da kaže o čoveku u načelu se ne razlikuje od onoga što o čoveku ima da kaže veliki filozof, samo su jezici različiti."⁷

Sve ono što je u okviru Skerlićevih uverenja i zamisli o književnosti, ono što je kao pozitivno uvideo u *Saputnicima*, on je to i naveo: "Jedna je stvar nesumnjiva: ona zna da piše. Ne samo da piše pravilno i čisto, da joj je fraza glatka i ritmična, no ima, što je teže, boje i izraza, katkada i rečitosti i snage."

Skerlić je sa istom iskrenošću govorio i o manama knjige. Isidoru Sekulić je veoma potreslo Skerlićevo upoređivanje aktuelnih nacionalnih okolnosti sa stilom i sadržajem njene knjige. *Saputnici* se pojavljuju u jeku srpsko-bugarskog rata kada bi po Skerlićevom uverenju pisac trebalo da bude u funkciji nacionalnog interesa i uzdizanja nacionalne svesti:

"*Saputnici* su izašli u početku jula, u najgrozovitijim danima srpsko-bugarskoga rata, kad je na sto hiljada mrtvih i ranjenih ležalo na bojištima i kada je kolera počela da kosi na sve strane. Ja sam pokušao da čitam tu knjigu u vozu, u atmosferi krvi i smrti koja se svuda osećala(.....) I pred tim prizorom od kojeg se krv čoveku ledi i koji se nikada neće moći iz sećanja izbrisati, kako mogu izgledati sedamanest fraza o jednoj glavobolji! Ja nikada u svome životu kao tada nisam toliko osetio bednu prazninu reči i svu taštinu knjiške literature!"⁸

Ovakav Skerlićev stav dovodi u sumnju njegovu objektivnu moć rasuđivanja. Stiče se utisak da po njegovim kriterijumima pisac nema prava da piše o svojim ličnim problemima i patnjama dok se u domovini rasplamsava rat sa svim svojim grozotama. Možda je Skerlić osuvši paljbu po *Saputnicima* hteo da prikrije svoju nemoć i nerazumevanje novog talasa

⁷ Jovan Hristić, O jedinstvu u delu Isidore Sekulić, Beograd, 1986, str. 44

⁸ Jovan Skerlić, navedeno delo, str. 464

srpske književnosti, što, u neku ruku, i sam priznaje:

"Negde za ljubav stila promakne i štošta što nema nikakvog ljudskog smisla. Što se mene tiče, ja priznajem da *Mučenje* nisam razumeo, a odveć transcendentalni *Krug* mi izgleda s onu stranu razuma. Ali bilo bi svirepo zaustavljati se dugo na sličnim mestima."

Dotakla se spisateljka teme rata, ali na sasvim nov, moderan način, u poslednjem zapisu svojih *Saputnika, Pitanje*. Cela knjiga bavi se unutrašnjim nedoumicama, nespokojima i na kraju, u *Pitanju*, u ličnom preispitivanju o smislu rata. Sukobljavaju se u Isidori nacionalno i kosmopolitsko, bune se protiv žrtvovanja mladih ljudi za ideale "sebične otadžbine", čije je "srce veliko, sebično i toplo, i u njemu je vernost svih naših srdaca", sa ironijom zaključujući da "srce otadžbine ne zna šta je strah od Boga, ni šta je ljubav prema svome". Pa ipak, i pored svega, čak i tada kada im se "krv u guši zgrušava, i kad utrobu u rukama nosimo" ranjenici uzvikuju "Mi ljubimo otadžbinu."⁹

Isidoru Sekulić više od svega pogodile su Skerlićeve reči o "taštini knjiške literature". Posle ovog Skerlićevog teksta, sve do kraja života, ona će nositi u sebi strah od svake taštine i kao tešku ranu trpeće Skerlićevu osudu. Za razliku od herojske skerlićevske slike junaka koji ima odgovornost prema društvu, junak kod Isidore Sekulić ima odgovornost pred samim sobom.¹⁰

Jovan Skerlić književnost novog doba vidi kao dekadentnu, onu koja traži "novo u pokvarenom" ali i književnost koja "znači ne korak unapred, nego korak unazad."¹¹

Književnost po Skerliću treba da zastupa samo jednu ideju, u tom smislu i hvali Aleksu Šantića koji je oličenje pravog Srbina, najbolji srpski rodoljubivi pesnik.

Prethodnici Jovan Dučić, Petar Kočić i Milutim Uskoković nagoveštavaju teme koje se nalaze u *Saputnicima*: samoća, prolaznost, očaj, otuđenost, ispaštanje, čežnja, nostalgija..

⁹ Isidora Sekulić, *Saputnici*, Novi Sad, 2001, str.134

¹⁰ Slobodanka Peković, *Isidorini oslonci*, Novi Sad, 2009, str. 38

¹¹ Jovan Skerlić, *Pisci i knjige III*, Beograd, 1955, str. 440-456

U ovoj zbirci nalazi se šesnaest žanrovskih teško odredivih tekstova sa metaforičnim naslovima koji oslikavaju individualne stavove, ali i upućuju na trenutno duševno stanje.

Njena intimna, autobiografska priča *Bure u Saputnicima* odiše veoma ličnim osećanjima koja će je pratiti tokom čitavog života. Devojčica pronalazi u baštenskom buretu svoju zaštićenost i mogućnost da bezbrižno sanjari. Samoća, žudnja ka sopstvenom izolovanom svetu, od detinjstva su pratioci Isidore Sekulić:

"Meni bi čak bilo milo da je odnekud udarila mećava pa da beli i meki sneg zatrpa sve rupe i izlaze i da se zalede moje galije i čamci. Jer sam imala mnogo jačih simpatija za poeziju zadimljenih sibirskih koliba i za teški život severnjaka, koji su uvek borci i junaci, nego za otužnim i šarenim jugom, lenjim i zagušljivim vetrovima, i zagrejanim i razmaženim stanovnicima. I stoga sam tu, tako reći u neposrednoj blizini moje barice, vruće kao Senegal, snevala snežnu i belu fantaziju Severa..."¹²

Individualnost i izuzetnost stvorili su od ove spisateljke jednu usamljenu ženu koju je okolina zbog predrasuda teško prihvatala. Kao što navodi na početku priče *Bure* njen život počinje usamljenošću:

"Sedela sam, dakle po ceo dan sama tako da sam, osim otvorenog krova, bila sasvim zagrađena i bila sasvim sama". Bure iz mladosti kasnije zamenjuje svojom sobom, a najverniji prijatelji su joj knjige.

Isidora Sekulić je analitički ulazila u temu samoće nastojeći da odgonetne pojam samoće.

Ovo svojstvo Isidore Sekulić Skerlić je nazivao sposobnošću za introspekcijom: "Gospođica Isidora Sekulić ima vrlo razvijenu retku sposobnost za introspekcijom, ona može da nemilostivo dubi u sebe i u stanju je da i svoju dušu stavi pod lupu, da strašno jasno vidi svoje

¹² Isidora Sekulić, *Saputnici, Bure*, Novi Sad, 2001, str. 14

kutove i nabore svoje duše".¹³ Skerlić dalje zaključuje da je spisateljka tu svoju sposobnost zloupotrebila : "Ona ne zna za meru. (...) Niko na svetu nije tako zanimljiv da na dvesta strana priča samo o sebi i da sedamanest strana sitnoga teksta posveti jednoj svojoj glavobolji. (...) To zamara, i čitalac najjačih nerava mora da počne nervozno uzvikivati: dosta, dosta!" Jovan Dučić u svom eseju o *Saputnicima* zaključuje: "Ništa, izgleda, nije pratilo drugo ovu dušu nego samoća. Ono što su drugi proživeli, ona je prosnevala, a ono što su drugi spevali, ona je oplakala. Da je ova pesnikinja bila srećna da iziđe u otvoren život, da je mogla da zasiti svoje sujete i sve obesti fantazije jednog pesnika, njena knjiga bi bila spokojnija i onde gde je najsetnija. Ali je ova knjiga jedan niz varijacija o skoro istoj nesreći na ovoj zemlji: žaljenje ne za životom koji je prošao, nego koji nije došao..."¹⁴ Ono što Dučić priznaje je da se u ovom proznom delu ne nalaze one tipično ženske osobine : "Knjiga Isidore Sekulić nije žensko delo, jer bol koji je u njoj zapisan, mnogo je metafizičan: on je manje istorija jedne duše nego tragedija čovečje misli. Svaka njena emocija postala je refleksijom, što je kod žene obično sasvim obrnuto."

Matoš je bio mišljenja da su *Saputnici* ženska knjiga jer je u njoj nesrećna ljubav jedini i glavni događaj, što je u njoj "ženski princip dobrote na kolenima pred vrlo brutalnim načelom muške snage". *Saputnici* su po njemu "krvava autobiografija, najkrvavija od svih meni poznatih". Pesimizam je označio kao jednu od spisateljkinih glavnih odlika:

"Mada je Skerlić modernoj Srbiji zabranio plakati i Isidora Sekulić je pesimista najcrnje boje kao kakav Pandurović ili Dis, a najnoviji historiski događaji - ako nam je već do toga - opravdaše taj pesimizam. Taj pesimizam je patološki, živčan, a uzrok - i posledica - mu je histerija, stara romantična bolest".¹⁵

¹³ Jovan Skerlić, Dve ženske knjige, navedeno izdanje, str. 459

¹⁴ Jovan Dučić, Saputnici Isidore Sekulić, SKG, 1914, XXX, 1, str. 582

Ono što je Matoša najviše preokupiralo u *Saputnicima* to je stil, "stil tančine i nijanse, jer što je duša zazidanija i samotnija, to je osjetljivija i za svaku sitnicu otvorenija", to je "stil igle i povjesma, stil nerava i končića, pun neočekivanih detalja, stil mikroskopa i oštrog kritičnog ženskog nervoznog oka, ples riječi kao ženskih mušica i kaprisa."

Todor Manojlović je jedan od retkih kritičara koji sa divljenjem govore o novom stilu u srpskoj književnosti: "Stilistkinja Sekulićeva označuje jednu etapu u našoj pismenosti... Proza koja slika i prikazuje, koja ume da izrazi i najkomplikovanije i najsuptilnije ideje i impresije, proza nijansi i vrednosti s bojama, plastikom i muzikom, u kojoj se jasno i oštro ogleda jedna individualnost sa svim svojim finoćama i osobinama, i što joj je prva i najveća zasluga: proza koja ne miriše više na mastilo i hartiju."¹⁶

Možemo sa sigurnošću reći, da je Isidora Sekulić svojim ispovednim i iskrenim stilom, koji je svakako najjači kvalitet *Saputnika*, pisala nove, moderne stranice srpske književnosti.

Upravo je takav stil smetao Skerliću i njegovim istomišljenicima, pristalicama realističke književnosti koja će biti od nacionalnog značaja. Jedan autentični ženski pisac na početku svoje spisateljske karijere biva prekoren zbog svoje autentičnosti i različitosti.

Neslaganje Isidore Sekulić sa vizijom književne kritike Jovana Skerlića

Isidora Sekulić pripadala je malom broju književnika koji su na principima književnosti i estetike raspravljali sa Skerlićem i njegovim istomišljenicima. Povod da ona kritikuje Skerlića bio je njegov zapis na Šantićeve *Pjesme*. Skerlić zaključuje da Aleksa Šantić ne peva "poeziju

¹⁵ A.G.Matoš, Ples riječi, u knjizi Eseji i feljtoni o srpskim piscima, prir. Eli Finci, Beograd, 1952, str. 306-314

¹⁶ Todor Manojlović, Isidora Sekulić, Saputnici, LMS, 1913, u knjizi Drugi o Isidori, Novi Sad, 2004, str. 195

truleži" i "poeziju grča", da je on "duševno i duhovno zdrav čovek", da je njegova knjiga "srdačna knjiga iskrenih reči" koja pokazuje "čestitog čoveka i dobrog Srbina" i da je "Šantić jedan od retkih pesnika koji ne lažu. On ne peva iz mode i snobizma, ne žonglira rečima i ne veze fraze; on ne teži da stihovima izrazi svoj grč ili svoju grimasu, i da kombinacijama reči rešava probleme skulpture i muzike. On u stihove meće otkucaje svog srca, ne kao pesnik, no kao čovek."¹⁷ Skerlić je upotrebio reč laž za sve ono što ne teži njegovoj ideološkoj vrednosti u književnosti, dok je iskrenost simbol i moralnih i ideoloških vrednosti.

Isidora Sekulić tada, dve godine pre objavljivanja *Saputnika*, direktno i ironično odgovara Skerliću u eseju *Pesnici koji lažu*, objavljenom u *Bosanskoj vili* 1911. godine, najavivši novo, drugačije viđenje književnosti:

"Blago g. Šantiću, čija krepka srčana žila vrši svoj posao i kad je ne plaše vampiri nirvane i grča. Blago pesniku, koji pred množinom cveća misli na livade i bašte, a ne na sobe u kojima mrtvaci spavaju. Ali danas je naopakost, gigantska naopakost je danas. Odmakli smo se od sunca, i nema više bogova za kojima se nevuče senka, i nije sasvim lažno kad se peva divljenje sa senkom zavisti i straha, i ljubav sa senkom bolesti i greha (.....) Zdrave hrabrosti nema više u našim pesmama, ima samo hrabrosti koja potiče iz samrtnog straha. I zato u današnjem pesništvu i umetničkoj prozi nema više ništa neopisano i neiskazano, i iščezli su liričari kojima se na granici pameti zatvarale oči i vezivao jezik (....) Ko će odrediti istinu i laž u poeziji, kad danas i mikroskopski i teleskopski doživljaji idu u pesništvo. Pevaju se trzaji jedne ganglije..¹⁸

Pesnici koji lažu je veoma bitan tekst u razumevanju spisateljkinog ideala u književnosti predratnog perioda. U isto vreme, to je prikrivena rasprava sa Skerlićem, neslaganje sa

¹⁷Jovan Skerlić, Aleksa Šantić: Pjesme (1911) u knjizi Pisci i knjige III, Beograd, 1955. str. 50-51

¹⁸ Isidora Sekulić, *Pesnici koji lažu* (1911), Domaća književnost II, Novi Sad, 2002, str. 107-108

njegovim viđenjem da književnost treba da bude u službi nacionalnog interesa. Tema modernog pesništva je ono "neopisivo" i "neiskazano", odnosno one apstraktne pojave koje su do sada bile potiskivane, koje se mogu izraziti uz pomoć kreativne imaginacije.

Pitajući se ko će odrediti istinu i laž u književnosti i kad se osim višeg i nacionalnog pevaju "trzaji jedne ganglije" verovatno je aludirala na svoj prozni zapis *Glavobolja* koji će kasnije doživeti Skerlićevo gnušanje.

U *Pesnicima koji lažu* Isidora Sekulić odlučno je podržala novo i moderno u književnom stvaralaštvu. Ovakav stav je važna odlika njenog celokupnog književnog angažmana u predratnom periodu.

Te iste godine Skerlić piše svoj poznati članak *Lažni modernizam u srpskoj književnosti* u kojem veoma surovo osuđuje Disove *Utopljene duše* kao poeziju "ne bola duševnog no bolesti duševne (...) Sima Pandurović je samo naglasio tu "poeziju truleži"; Petković je sa njome doterao do kraja."¹⁹

Isidora Sekulić nastoji da vidi i opiše sve motive i predmete u umetnosti, i zdrave i bolesne, i loše i dobre za razliku od Skerlićeve vizije zdrave književnosti i zdrave Srbije.

Objavivši nekoliko tekstova pre *Saputnika*, ona otvoreno pokazuje svoje neslaganje sa Skerlićem, sa ironijom govori o racionalističkom perfekcionizmu Bogdana Popovića i kritikuje gospodski ukus Branka Lazarevića. Lazarević ističe snagu i lepotu izraza u književnom delu, a spisateljka nastoji da pokaže u čemu je poetska misao, da ekspresiju treba tražiti u misli, a ne izvan nje.

Da su joj laži i fikcije draže prilikom stvaranja nego "ravne i dovršene istine koje odnekud same od sebe dolaze" izjaviće na početku svog književnog prikaza *Branko Lazarević*:

¹⁹ Jovan Skerlić, *Lažni modernizam u srpskoj književnosti* (1911), *Pisci i knjige* III, Beograd, 1955, str. 441

Impresije iz književnosti, koji je takođe objavljen u *Bosanskoj vili*, 1912. godine. Ne slažući se sa tadašnjim vladarima srpske kritike spisateljka zaključuje:

"Kao što g. Skerlić apsolutno ne trpi slabosti i za svakog pisca koji padne u nesvest tvrdi da je umro, tako i g. Lazarević apsolutno ne tolerira izveštačenu harmoniju. "Gospodstvo" i "gospodski" to su protestantski supstantiv i adjektiv g. Lazarevića u tako reći svakoj drugoj njegovoj zamerci. Koliko sam mogla prostudirati, g. Lazarević pod gospodstvom razume sklad sa čisto originalnim elementima talenta i sa veoma diskretnim umetničkim sredstvima."²⁰

Saputnici su zasnovani na opštim vrednostima morala i estetike. Zato su ti prozni zapisi "knjiški" i apstraktni. Radnja je nerazvijena, likovi ne učestvuju ni u kakvim događajima, statični su. Spisateljka daje prednost individualnom životu, a ne umetničkom radu za nacionalne interese. U njenom umetničkom prostoru istorijsko vreme sasvim se gubi u ličnim doživljajima. Njeno pripovedanje je usmereno ka ličnom viđenju sveta: "Ako ima sreće za čoveka, ona je samo u unutrašnjem životu. U tom životu je vaselenski rast čoveka, nezavisnost njegova od svih zavisnosti."²¹

Preokupiranost Isidore Sekulić je duhovno, misao. Rastko Petrović ju je svrstao među predstavnike "čiste misaonosti u našoj književnosti..(..) Mi ne vidimo ni jednog drugog predstavnika tako oslobođenog od svega što bi bilo materijalno u ovoj, koliko je to Isidora Sekulić. Taj spisatelj nema sigurno jedan veliki zamah zamisli, dovoljno veliki i dinamičan, da bi čistina njegovog intelekta koji mogla dati veliku duhovnu izgradnju. Pa ipak je on danas, po autentičnosti i jasnoći toga intelekta koji mu dopušta da jasno i adekvatno izrazi i najkompleksniju misao, apsolutno najbolji spisatelj koga imamo."²²

²⁰ Isidora Sekulić, Branko Lazarević: *Impresije iz književnosti*(1912), *Domaća književnost II*, Novi Sad, 2002, str. 74- 76

²¹ Isidora Sekulić, Silueta Milana Rakića, *Iz domaćih književnosti II*, *Sabrana dela I.S*, Beograd, 1977, str.65

Kulturni nacionalizam Isidore Sekulić

Isidori Sekulić su pojavom *Saputnika* zamerali na otvorenom kosmopolitizmu i odsustvu patriotizma u teškim vremenima za otadžbinu. Međutim, postoje i oni koji su suprotnog mišljenja: "I pre 1910. godine, a naročito u vreme 1919-14. godine, I. Sekulić je izuzetno aktivno, i to upravo kao esejist i publicist, u relativno većem broju tekstova, pisala o nacionalnim problemima i govorila kao vatreni nacionalista."²³

Spisateljka se u jednom intervjuu mnogo godina nakon Skerlićeve smrti vraća na njihovu polemiku: "Nije Skerlić razumevao da pravog nacionalizma nema bez internacionalizma. Ja volim druge narode nacionalistički".²⁴

Bez ideoloških predrasuda govori i o onim najosetljivijim nacionalnim temama. Odbacujući romantičarsku ideologizaciju piše o Vidovdanu i Kosovu: "Naša slava je davno bitisala, i osim ponosa u srcu i kosovske epopeje na usnama ničega realnog nije nam ostavila. Budna je i živa naša svest, ali je, kao i sva naša tradicija i istorija, troma i konzervativna, sapeta u ćurdijske dolame i pritisnuta čelenkama i kalpacima, pa u ovo žurno vreme ne ume da skoči i poleti, ne ume da stigne i pretekne. Skinimo s nje ono što je mrtvo i poslažimo to u stavljene ormane. Ne gradimo život od pepela, jer će ga prvi vetar razduvati. Vidovdanska svest neka ne bude muzeumska svest i slava suvih lovorova i žutih voštanica."²⁵

²² Rastko Petrović, Isidora Sekulić, Vreme, 1.mart 1931, Beograd, str. 4, u knjizi Drugi o Isidori, Novi Sad, 2004, str. 210-211

²³ Slavko Leovac, Isidora Sekulić, predgovor u knjizi Kritički radovi I.S, Beograd, 1977, str. 10

²⁴ Sjećanje na Isidoru Sekulić, Intervju koji je sa Isidorom Sekulić vodio Danilo R. 18.marta 1957.
<http://www.znanje.org/lektire/i23/08/03iv0812/intervju%20sa%20isidorom%20sekulic.htm>

Na početku svog književnog stvaralaštva biva nepravedno optužena da je nacionalno otuđena.

Međutim, njeni eseji pokazuju duboku odanost svom narodu i dovoljno je navesti njene reči:

"Ni o Vasi Stajiću ne mogu drugačije misliti i govoriti nego da istovremeno mislim i govorim o zemlji naroda našeg, na Balkanu i van Balkana. Vasa Stajić je čovek čvrsto zabiven u žile zemljine, i one u nekadašnjoj postojbini, i one gde je rođen, gde živi i radi. Ja lično, zato što religiozno verujem u klasično tle balkansko, u oposu, sirotinjsku zemlju obgrljenu morem, zato verujem i u sve nas, poreklom starim odande, ma gde da smo prerasturani sudbinom i slučajem u toku vremena." ²⁶

Pažljivim i detaljnim proučavanjem književnog dela Isidore Sekulić, jasno se može videti koliko je bila svesna svoje nacionalne pripadnosti, ali je to govorila bez pristrasnosti, priznajući i vrline i mane svog naroda:

"Opet nam pada na um skandinavski nacionalizam. I britanski. To su ti ne mnogo kolorirani i ne mnogo trikolorirani, ali mnogo kulturni nacionalizmi. Nacionalizmi koji prave velikim. A naš narod? Divne, sjajne, jedinstvene pobede, a narod mali pa mali. Mali zbog svog uskog, nekulturnog nacionalizma." ²⁷

Isidora Sekulić je svojim čvrstim stavom o potrebi za snažnim i efikasnim nacionalnim delovanjem, kao i svojim entuzijazmom, sledila Skerlića. Ipak, svojim kritičkim odnosom prema nacionalnom egoizmu i prema svima onima koji su zbog trenutnih ciljeva zanemarivali kulturne ideale, ona se veoma distancirala od Skerlića. Njeno pozivanje da treba učiti na primerima skandinavskog i britanskog nacionalizma nije moglo nikako da se uklopi u aktuelne srpske nacionalne tokove, kao ni njeno razmišljanje o nacionalnoj pripadnosti:

"Jer ima samo jedan način da se bude nacionalan, a to je da se bude uvek nacionalan. I ima

²⁵ Isidora Sekulić, Vidovdanska ideja (1911), Zapisi o mome narodu, Novi Sad, 2001, str. 21

²⁶ Isidora Sekulić, Reč poštovanja i odanosti, Analitički trenuci, Novi Sad, 2003, str. 356

²⁷ Isidora Sekulić, Kulturni nacionalizam (1912), Zapisi o mome narodu, Novi Sad, 2001, str. 64

samo jedno sredstvo za to, a to je što šira, što bolja, što čovečanskija kultura, jer samo tako kulturan čovek je, bez emocija i bez scena, u svako doba rodoljub i nacionalac."²⁸

U svom eseju *Srpskoj ženi*, u svom borbenom pozivu, ne može se prepoznati onaj pesimistični pisac *Saputnika*, sanjar zatvoren u sopstveni svet:

"Srpska ženo! Razmrskaj pesnicom i muški razmrskaj šablonu toga praznog i grešno lažnog života, i nemoj spavati kad nije vreme odmora, i nemoj se maziti kad ti se u znaku smrti i satiranja rađaju deca; nemoj da natovariš na sebe greh neispunjene dužnosti, nemoj da u okršaju budeš van okršaja, i beži od sramote da budeš živ nadgrobni spomenik na lešini svoga naroda."

Isidora Sekulić nam, kao protivnik lažnog optimizma koji se koristi u dizanju nacionalne svesti, ostavlja kapitalne izjave koje su i danas, sto godina nakon njihovog izgovaranja, veoma aktuelne: "Mi smo narod koji u stvarnost ne veruje i koji stvarnost ne voli. Dok je poznamo, snevamo o njoj, a kad nam postane jasna, mi je potcenjujemo"²⁹, ali i pitanje: "Zašto, i dokle ćemo isterivati na površinu krvave nacionalizme krvavim nacionalizmima? Dokle će patriotizam u svima nama biti nemoral ubica?"³⁰

Kulturna misija Isidore Sekulić

Književno istorijsko vreme Isidore Sekulić je bilo vreme demokratizacije srpske kulture, ali istovremeno i vaskrsavanje vrednosti minulih epoha. Malim jezicima i književnostima kao što je srpska uvek će pretiti opasnost od provincijalizacije ako nema spremnosti ka otvaranju

²⁸ Navedeno delo, str. 63

²⁹ I.S. Mi i stvarnost (1911), Zapisi o mome narodu, Novi Sad, 2001, str. 23

³⁰ I.S. Krvavi nacionalizam (1922), Zapisi o mome narodu, Novi Sad, 2001, str. 78

prema književnostima drugih naroda. Isidora Sekulić je to veoma dobro osećala pa otuda i prekori sopstvenom narodu: "Ovo kulturno podneblje pati od onog problema koji bi se mogao nazvati i sindrom malih naroda. Mali narod kao što je naš, čvrsto se drži svojih navika i svojih vrednosti, teško prima novotarije i strance. Jednom reči, uplašen za nacionalno biće, brani se odbacivanjem i odbijanjem. A opet, sa druge strane, taj isti mali narod sa čežnjom viri preko ograda svoga dvorišta i kod suseda vidi isključivo svetlost, sjaj, bogatstvo i uspeh. Mali narodi imaju sindrom getoizirane svesti. Okružuju se bodljikavom žicom odbrane i neprihvatanja, a sa stalnom zavišću gledaju kroz žice. Svi mali narodi, zato što su usamljeni, nose u sebi jednu melanholičnu stidljivost, koja rastvara aktivnost. Sad su samouvereni, pobednički, srećni, sad su skrušeni pred sobom i svojim najgorim neprijateljima. Sad heroji, sad roblje asketskog mentaliteta. U umetnosti malog naroda to se naročito ispoljava."³¹

Za Isidoru Sekulić kultura je je najbitnija stavka u ljudskom ostvarivanju vrednosti, put ka najvišem ostvarivanju jednog naroda. Bila je svesna kulturnih prilika sredine u kojoj je živela i radila je za nju uprkos svim prekorima koje je dobijala.

U razgovoru sa Vladetom Jerotićem negativno je ocenila srpski doprinos svetskoj kulturi:

"Smatrala je da smo u ovome doprinosu siromašni, od slovenskih naroda ponajsiromašniji.

Osim fresaka, govorila je, nemamo ništa. Narodne pesme i Njegoš kada se prevedu gube mnogo, pa nas Francuzi i Englezi s pravom pitaju: pa šta? Naša narodna pesma nema mudrosti, sa nekoliko izuzetaka, naravno, koje bi mogle poslužiti kao predmet posebnih studija, kao na primer: Marko Kraljević nad pogubljenim Musom (...de pogubih od sebe boljega), ili one bosanske, ženske, lirske pesme u kojoj se peva: zaprosiš li me, odbiću te, oženiš li se, preživeti neću. Narodna pesma siromašna je u opisivanju prirode. Pa u čemu je

³¹ Isidora Sekulić, Problem malog naroda, Analitički trenuci, Novi Sad, 2003, str. 82

zapravo velika? U svome mitskom karakteru i svome narodnom duhu. Nema mita niti legende van velikih istorijskih događaja ili velikih ljudi. Napraviti od kosovskog poraza pobjedu mogla je samo narodna pesma."³²

Povodom izdanja antologije *Slovenska religiozna lirika* (1928), Sekulićeva će posvetiti jedan esej slovenačkim pesnicima. Na kraju eseja, iskreno će reći šta ju je navelo da tako opširno piše o pesmama iz te antologije: " Ne poznajemo se i ne čitamo se: ni mi Slovence, ni Slovenci nas.. Žalost velika, i šteta suva, i tupost neverovatna! (...) A kad se pozna velika, neodoljiva stvar, i ljubav će biti velika, neodoljiva".³³

U Srbiji, u prvoj polovini dvadesetog veka, učenje stranih jezika nije bilo veoma zastupljeno, naročito ne kod žena. Isidora Sekulić je jedna od retkih koja je tada izvrsno poznavala nekoliko stranih jezika i smatrala da, po onoj narodnoj poslovice, što više jezika čovek zna, to više vredi: "Za kulturu je potrebno učiti strane jezike, upoznati strani jezik da postane domatarnji, jer to vam otvara vrata u svet i društvo. Čitanje - to je kultura, a škola - njen začetak. Putovanje - eto vam kulture!"

Isidora Sekulić je misionar srpske kulture koja svoju kulturnu misiju razvija u više pravaca. Pisala je o jeziku, njegovoj kulturnoj funkciji i trenutnim problemima jezika, oprobala se i u prevodilačkom radu. Pisala je kritičke prikaze o piscima jugoslovenske književnosti i strane književnosti. Poznate su njene hronike, putopisi, intimni zapisi.

³² Vladeta Jerotić, Susreti sa Isidorom Sekulić, Zbornik istorije književnosti, 11, Beograd, 1986, str. 52-60

³³ I.S. O religioznom osećanju i lirici, SKG, XXV, 1928, str. 600

<http://digital.nb.rs/univerzitetska/rukopisi-isidore-sekulic/swf.php?lang=scc>

Isidora Sekulić - žena putopisac

Pišući putopise želela je da pomogne u otvaranju vidika ka drugim narodima, njihovim običajima i kulturnim dostignućima. U prvoj polovini dvadesetog veka putopise su pisali Jovan Dučić, Miloš Crnjanski, Rastko Petrović, Stanislav Vinaver..

Ne treba zaboraviti Ljubomira Nenadovića koji je prvi putopisac u srpskoj književnosti, to priznanje mu odaje i Isidora Sekulić: "Po stilu i obliku svoje glavne književnosti, literarnih pisama, Ljuba Nenadović je prvi Evropljanin pisac te vrste u nas. On je išao za evropskim uzorima, on je na putovanjima po Evropi i smišljao svoja pisma. Prvi naš kulturni i neposredno dokumentovani putopisac, pa i prvi naš reporter". Nenadović je pisao svoja putopisna pisma iz Italije, Francuske, Nemačke u kojima je pokazao veliko interesovanje za kulture tih zemalja. Nenadović u književnost uvodi govor Valjeva koji se smatra pretečom "beogradskog" stila.

Za razliku od Jovana Dučića koji u svojim putopisima ispoljava simpatije ka južnim zemljama, njihovim istorijskim događajima i legendama, Isidora Sekulić sa velikim poštovanjem i ljubavlju piše o severnim zemljama, naročito o Norveškoj.

Njenim putopisom *Pisma iz Norveške* (1914) približava i opisuje svome narodu tada jednu nepoznatu i daleku zemlju. Odnos prirode i čoveka je jedna od glavnih tema ovog putopisa.

Nadahnutim opisima povezuje surovost norveške prirode i sudbine ljudi koji su tom prirodom okruženi:

"Svugde osećam da između dve radosti čuči žalost. Svaka narodna pesma počinje rečima da je sunce selo i da su senke kose, svaka melodija je od tuge, straha i mraka; u svakom pejzažu je osluškivanje bure i lavina, u svakom akordu muzike ime crne, hladne vode nikad neosvetljenih dubokih jezera. Nigde se tako kao u Norveškoj u prirodi ne oseća da je samo u surovosti večnost."

U spisateljkinim putopisnim pismima imamo adresanta i adresata koji ne postoje kod Dučića. Kontrastnim slikama stvara novi način pisanja putopisa u srpskoj književnosti, putujuće Ja je u Norveškoj, a čekajuće Ti u Beogradu:

"I tamo pada lišće gde si ti, i odakle sam ja; svugde sada pada lišće, to hoćeš da kažeš, je li? Znam, znam, čujem ja padanje lišća sa svih strana, i svugde mi je duša gde god sam jesenovala... I znam, o najbolje znam kako je kod tebe, kod nas. U dva sata popodne je li, greje sunce na Topčideru, lagano i dugo se kida list po list sa platana, nigde nikoga nema... A tamo dalje, unutra u našoj zemlji, odneli su i poslednju zimsku ružu iz sela na groblje i kroz žutu, zrelu jesenju svetlost promiču crno povezane glave, traže na čijem grobu da spomenu svoje mrtve. A još dalje, tamo dole na jugu, trune krvava trava na grobovima onih koji nisu krivi što su ubijali, i koji su slavni što su ubijeni. Život je težak, ne samo u Norveškoj. Kod nas Srba, crne šamije su uvek savremene. Znam, znam, na svim tim mestima pada lišće i svim živim ljudima vene godina života."

Spisateljka je slikom opadanja lišća koja spaja Norvešku i Srbiju dočarala univerzalni melanholični osećaj o prolaznosti života. Gradacijom kojom se intenziviraju opisi prodire u dušu svoje domovine, dušu koja je napaćena balkanskim ratovima.

Dučić smatra da su *Pisma iz Norveške* izgrađeno književno delo koje ima odlike nečeg "preživljenog i očima i dušom" i to "mudrim očima i dubokom dušom". Zaključuje da je

putopis "pre svega autobiografija jednog srca i jedne pameti", da se "u putopisima ne opisuju gradovi nego vizije" i da "nema težeg roda nego putopisa", a za spisateljku kaže da je "i pesnik i filosof". Ipak, Dučić izgovara neke reči kojima aludira na veličinu svojih putopisa: "Norveška je zemlja bez gradova i prošlosti. Da je išla u Francusku ili Italiju ili Španiju ili Egipat, ne bi išla da gleda samo tlo i nebo, nego bi morala da se zadubi na svakome koraku i da govori o stvarima od kojih ne stoji ni jedna bez veze sa dubokom istorijskom dubinom, koje je trebalo najpre stotruko znati u njenom posebnom i zajedničkom postojanju i značenju."

U svojim putopisima, spisateljka pokazuje svoje izuzetno umeće opisivanja pejzaža. Govori o jačini doživljavanja prirode, o brojnim utiscima kojima je putnik izložen u norveškoj prirodi, o preduslovima shvatanja pejzaža: "Silnim i bezbrojnim utiscima je izložen putnik svaki čas u norveškoj prirodi. Utisci ti su tako novi da ih je mnogo lakše u emocijama rastvoriti nego u pameti formulisati i srediti." Bitna odlika spisateljkinih putopisa je da svojim emocijama, snagom svojih emocija slike norveške prirode dočarava svom čitaocu. Njeni opisi norveških šuma, jeseni, fjordova nisu samo verna vizuelizacija lišena psihološkog. Pejzaži su uvek prožeti osećanjem usamljenosti, prolaznosti života ali i čovekovom nemoći.

Pažljivim iščitavanjem putopisnih pisama Isidore Sekulić uočava se njeno suprostavljanje pojmova svoj-tuđ, odnosno komparativne slike njenog zavičaja i severa.

Spisateljka je nošena mislima da samo zajednička ideja kulture najbolje funkcioniše sa svim svojim razlikama. Hladni sever je antipod mediteranskom jugu, već prvi susret sa tom severnjačkom zemljom nagoveštava tu različitost:

"Zaplovili smo u sivo, hladno, tromo i teško more, i jako smo se zagledali u čudno lice te zle vode. To nisu bili tečni talasi koji se gibaju, liju i pene; to su bile krute vodene ploče koje se

udaraju, survavaju i lome. Taj prostor nije naliven vodom, taj je prostor popločan vodom. Ako se negde zapenuši tečnost, pena je tvrda i oštra kao strugotina od kamena."

Savremeni književni kritičari i istoričari mišljenja su da su *Pisma iz Norveške* imala uticaj na rane avangardne srpske pisce: "U *Pismima iz Norveške* prepoznavali su se prostori sopstvenih naslućivanja, teme modernog doba i, iznad svega, silovite pesničke sklonosti ka intelektualnom samoispitivanju, sve ono od čega su mladi avangardni pesnici gradili svoje pesničke svetove."³⁴

Isidora Sekulić nas upoznaje sa novim načinom pisanja putopisa koji nas dalje vodi u njena razmišljanja, osećanja, koji na kraju postaje neka vrsta autobiografskog putopisa.

Spisateljka je iskreno pokazivala svoje divljenje prema ovoj severnjačkoj zemlji, opčinjena lepotom prirode nije sputavala svoje oduševljenje i misli, nije se zaustavila na pukom opisu zemalja kao njeni prethodnici. Zbog takvog književnog izraza su joj i zamerili zagovorenici književnosti sasvim druge ideologije. Možemo slobodno reći da ovakav savremeni, jedinstven za to vreme, način pisanja putopisa jednog autentičnog ženskog putopisca, inspirativniji je i moderniji za današnjeg čitaoca, nego u vremenu kad se pojavljuje putopis.

Odnos prema Jovanu Skerliću

Zamerio je Jovan Skerlić Isidori Sekulić što putuje po Norveškoj dok u državi besni rat. Prvo izdanje putopisa iz 1914. godine razlikuje se od drugog koje izlazi nakon punih trideset i šest godina. Spisateljka je dopisala neke delove imajući u vidu norveško iskustvo iz Drugog

³⁴ Predrag Palavestra, *Kritika i avangarda u modernoj srpskoj književnosti*, Beograd, 1979, str. 282

svetskog rata. Dopunila je svoja razmišljanja o norveškoj kulturi, ali najbitnija dopuna svakako je predgovor, posmrtna polemika sa Jovanom Skerlićem. Trpela je Skerlićeve osude kao večnu muku što se najbolje može uočiti u predgovoru drugog izdanja putopisa. Tu, između ostalog, navodi da je Skerlić i povodom putopisa "dao (...) naštampati dva i po reda petita, i kazao je da onaj skandinavstvujušći "ima maglu u glavi, maglu u izrazu", i - citat je po sećanju - i još jednu treću maglu, svedjedno, stavite je piscu u dušu ili gde god hoćete, izlazi isto: pisac je pretvoren u nešto beslovesno, iz organskog stanja prebačen u neorgansko... Pa je tako, eto, ovo zapravo neverovatno i nemoguće drugo izdanje *Pisama iz Norveške* ostvareno, i nekadašnji potres u Skerliću, a mnogo veći u piscu *Pisama*, ti potresi su uravnoteženi, likvidirani, spremni za zaborav, mir".³⁵

Spisateljka je poštovala Skerlića kao čoveka koji je bio u čvrsto povezan sa životnim tokovima svog naroda, videla je u njemu svojevrsnog kulturnog radnika, ali ne i autentičnog kritičara, što će i napomenuti u svojim teorijskim radovima o kritici. Povodom Skerlićeve smrti piše esej nekrolog u kome mu odaje priznanje za celokupan kulturni rad, ali i zaključuje da je i u njegovom radu bilo grešaka. Simbolično će se osvrnuti na tragiku Skerlićevog života koji umire u trideset i sedmoj godini: "I Jovan Skerlić je nevesela pesma. I Jovan Skerlić je morao da bude tragedija. On, koji je svim svojim bićem poricao tragediju, mrtvaca i suzu, on je dao jednu veliku tragediju. Svim silama se borio protiv slavenske ljubavi, protiv slavenskog uživanja u nemoći, protiv slavenske lirike providnosti - a on je pao kao tragični junak, pobeđen najfatalnijom od svih sudbina (....) Jovan Skerlić je progonio one koji plaču."³⁶

Bila je veoma pogođena zbog njegovih kritika. Biti u magli, biti maglovit, bez ikakvog korena u svom narodu, to je težak kritički sud. Progonilo ju je pitanje odakle i

³⁵ Isidora Sekulić, *Pisma iz Norveške*, Vrsta uvodne reči (8.jul 1951, Beograd), Novi Sad, 2001, str. 27

³⁶ Isidora Sekulić, *Jovan Skerlić: Trećega maja 1914*, Domaća književnost II, 2002, Novi Sad, str. 8

zbog čega tolika Skerlićeva nepravda prema njoj, ali i pitanje čemu uopšte individualni umetnički i naučni rad i da li je bolje anonimno stvarati.

Jedan autentičan ženski pisac, usamljen u kulturi muškog despotizma, od početka svoje književne karijere biva dočekan ostrim kritičkim rečima. U doba nacionalne zanesenosti i opsednutosti, Skerlić je "ponekad pucao tamo gde nije imao šta da ubije", znao je "da nasrne na kosmopolitski duh i labav nacionalni nerv". Neshvaćena i nepravедno kritikovana, Isidora se ograđuje zidom ćutanja i samoće, ali ne odustaje od svoje umetnosti, u šta će nas uveriti njen roman *Dakon Bogorodičine crkve*.

Roman Isidore Sekulić

Dakon Bogorodičine crkve, roman satkan od religije i spiritualnosti, bez lirskih mesta, opisa prirode i nacionalnih tema, pojavljuje se odmah nakon rata kada su se srpska tradicija i crkva našle pred novim iskušenjima. Ruska religiozna filozofija imala je jak uticaj na spisateljku . Njeno književno okruženje činili su članovi *Bosanske vile*, pisci koji nisu prihvatili Skerlićevu koncepciju književnosti. Bliska Nikolaju Velimiroviću, prihvata ideje ruskih simbolista i mislilaca.³⁷ Veoma je cenila poeziju ruskog pesnika Bloka, objavila je i esej o njemu u godini njegove smrti. Blokova ideja da život treba prožeti muzikom provlači se kroz ceo njen roman u kome se sjedinjuju ljubav, religija i muzika. Glas kritičara nije izostao ni pred ovim jedinstvenim književnim delom toga doba, ali nije ni

³⁷ Isidora Sekulić, *Drugi o Isidori*, Novi Sad, 2004, str. 368

tako oštro, sa prekorom odjeknuo i javlja se tek nakon nekoliko decenija od pojavljivanja romana, nakon spisateljke smrti. Tadašnji kritičari kao da su bili ravnodušni prema ovom njenom, za ondašnje prilike i razmišljanja, neobičnom romanu. Današnji čitaoci mogli su da upoznaju ovo delo posle skoro osam decenija, kada se pojavljuje drugo izdanje, tek 1997.god. Stanko Korać je poštovao ovakav način pisanja koji, i pored toga što ne pripada velikim ostvarenjima, zaslužuje pažnju zbog novih ideja i zbog svoje moderne strukture. Po njemu, moderni kompozicioni princip se odlikuje u postojanju različitih nivoa pripovedanja: narativnog, esejističkog i poetskog.³⁸

Jovan Deretić vidi ovaj roman kao "neuspeli pokušaj".³⁹ Velibor Gligorić u svom negativnom sudu zaključuje da u romanu preovlađuje verski ton. *Đakon Bogorodičine crkve* je po Gligoruću pao u zasluženi zaborav i u budućnosti će ga čitati samo oni književni istoričari čiji će predmet interesovanja biti spisateljčina mistika i metafizika. Ovakva vrsta književnosti je po njemu mogla "kratkotrajno živeti u ograničenom krugu interesovanja u senci pravoslavnih beseda Nikolaja Velimirovića." ⁴⁰

Neki kritičari su mišljenja da je ovaj roman intimna ispovest Isidore Sekulić. U svakom slučaju, u biografiji ove spisateljke ne postoje podaci koji bi govorili o njenom intimnom životu.

Usamljena intelektualka

O životu Isidore Sekulić zna se veoma malo, što potvrđuju i istraživači njenog književnog dela: "Ona je bila izvan književnih politika, svoje probleme rešavala je tiho, gotovo izvan očiju javnosti. Po svemu što do sada znamo, na osnovu malo objavljenih prepiske i retkih

³⁸ Stanko Korać, *Srpski roman između dva rata*, Beograd, 1982, str. 54

³⁹ Jovan Deretić, *Srpski roman (1800-1950)*, Beograd, 1981, str. 252

⁴⁰ Velibor Gligorić, *Kritički radovi Velibora Gligorića*, Beograd, 1959, str. 61

izjava koje je dala ili koje su njeni poznanici preneli, ona je krila lična osećanja ili ih je vrlo diskretno saopštavala. Živela je skromno, skoro potpuno u službi njenih književnih ideala, sa dubokim verovanjem da tako i najdublje služi svome narodu i ljudima uopšte. Možda će jednog dana neki njen biograf pronaći takve podatke koji će njenu biografiju učiniti zanimljivom za publiku željnu činjenica koje objašnjavaju njenu literaturu. Ali već odavno je jasno da je ona svoju biografiju sublimno pisala u svojim tekstovima i u njima je gubila".⁴¹

U odrednici o Petru Krančeviću za peti tom *Srpskog biografskog rečnika* Matice srpske, Aleksandar Vasić opisuje tako reći na silu prekinutu ljubav mladog horovođe i nastavnice Isidore S: "U Pančevu se upoznao sa Isidorom Sekulić, u ono vreme nastavnicom Srpske više devojačke škole. Nezadovoljan pojavom Isidore Sekulić u sinovljevom životu, Atanasije K. energično se suprostavio kontaktu sina i buduće srpske književnice, te od tog prijateljstva načinio društvenu aferu. Da bi Isidoru zaštitio od neprijatnosti P.K. je napustio Pančevo i početkom 1904. prešao u Sremsku Mitrovicu".⁴²

Težak udarac sigurno je imao veliki uticaj na mladu Isidoru Sekulić. Priča o njenom braku mogla bi se opisati kao svojevrsni teror sredine. Da li je spisateljka zaista imala muža ili ga je izmislila da bi se zaštitila od zlonamernog ogovaranja, pitanje je na koga nema preciznog odgovora. Njena pisma nagoveštavaju osmišljene planove.⁴³ Jedno od takvih pisama je i pismo poslato Tihomiru Ostojiću (Beograd, 5.8.1913):

"Poštovani Gospodine, sad, sad mogu ići i mogu se udati, i otputovaću i venčaću se za najkraće vreme."⁴⁴ Krajem avgusta je u Oslu odakle piše prijateljima da se udala za dr Emila Stremnickog. Početkom decembra piše: "Nedavno sam vam javila kartom da mi se muž

⁴¹ Slavko Leovac, Isidora Sekulić, predgovor u knjizi Kritički radovi Isidore Sekulić, Beograd, 1975. str. 7

⁴² Slobodanka Peković, Isidorini oslonci, Novi Sad, 2009, str. 53

⁴³ Navedeno delo, str. 54

⁴⁴ Isidora Sekulić, Pisma, priredio Radovan Popović, Novi Sad, 2004, str. 36

razboleo i da što pre idemo odavde. Još nismo otišli. Emilu je bilo dosta rđavo (on je preležao, ranije, zapaljivi reumatizam i ima od toga vremena srčanu manu), a zatim kad se oporavio, bilo nam je žao da ostavimo ovu divnu zemlju. Ja ću prosto umirati od jedne nostalgije više."⁴⁵

U post scriptumu dopisuje i pozdrave svoga muža. U januarskom pismu sa dosta uzdržanosti govori o nesreći koja ju je zadesila: "Bili ste me jedno vreme sasvim zaboravili. Za to vreme desila se opet čudna nesreća u mom životu. Htela sam uvek da budem sama. Eto sam sada sama."⁴⁶ Da nije bilo objavljene vesti u *Politici* (1.januar 1914) ne bi se moglo lako, na osnovu njene uzdržanosti u pismima, pretpostaviti da joj je muž umro:

"G-đu Isidoru Sekulić Stremnicku zadesio je težak udar. Njen muž, dr Emil Stremnicki, lekar iz Varšave, umro je naprasno na putu između Hristijanije i Berlina. Telo pokojnikovo preneto je u Varšavu i sahranjeno u porodičnoj grobnici, a g-đa Isidora došla je juče u Beograd."⁴⁷

Intelektualka koja je govorila sedam svetskih jezika nije želela da bude deo malograđanske sredine u kojoj se žena vrednuje po tome da li je udata. Kao jedna od retkih visoko školovanih, a neudatih žena toga vremena u Srbiji, bila je često omalovažavana. Teško je podnosila isticanje ženskosti naspram talenta i obrazovanja: "Zajedno sa Vašim pismom došlo je, o Gospode, pismo gospođe Više Đuričić, sa nekim lampijonima u slavu žene. Njoj sam odgovorila da ne volim što sam žena, i da bih najviše volela da sam riba u Sredozemnom moru."⁴⁸

Tragično osećanje života pratilo ju je od same mladosti pa do kraja života. Prerano je ostala bez majke koje se i ne seća, brat joj umire na rukama od tuberkuloze, nekoliko meseci posle

⁴⁵ Navedeno delo, str. 41

⁴⁶ Isto, str. 52

⁴⁷ Isto, str. 52

⁴⁸ Isidora Sekulić, Pisma, Pismo Svetislavu Petroviću od 9.12.1938, prir. Radovan Popović, Novi Sad, str. 380

oca. Moguće je da je celu svoju čežnju i želju za iskrenom ljubavlju sublimisala u roman *Đakon Bogorodičine crkve*, u priči o razvoju čiste ljubavi u dušama Ane Nedićeve i đakona Irineja.

Isidora Sekulić do kraja svog života ostaje sama, živeći u tišini, u nekoj svojoj unutrašnjoj emigraciji. "Apostol samoće" kako su je istoričari književnosti nazivali. Njeni najverniji prijatelji bile su njene knjige : "Ova gomila knjiga je moja svakodnevna literatura - kaže gospođa Isidora pokazujući na radni sto. Ne čitam nikad samo jednu knjigu nego uvek po nekoliko, i to sa različitom tematikom."⁴⁹

Samoća je deo nje, njen razlog za život ali i preduslov za sagledavanje stvarnosti: "Što je samoća dublja i bolnija utoliko je više u čoveku hrabrosti za večnost... Samoća je dispozicija da nešto primimo."

Ipak, pred kraj svog života, kada razmišlja o svrsi svog postojanja i postignutom učinku, žali što je dozvolila da joj samoća bude verni pratilac: "Danas vidim da nije trebalo da se toliko zanosim književnim stvaranjem. Bolje da ništa nisam ni pisala, ni prevodila, nego gledala kad mi je bilo vreme da zasnujem porodicu, da imam dete. Jer, to je prava sreća! Ženi se mora najviše priznati materinstvo. Sve ostalo je kod nje u drugom planu. Da sam imala dete, život bi mi bio mnogo sadržajni. Negovala bih jedino dobro i sreću na ovom svetu - svoju decu. Bože, kad samo pomislim, koliko mi je to uvek nedostajalo u životu ispunjenom samoćom i neprestanim kapanjem nad hartijom s perom u ruci i knjigom... Da ne govorim više o svojim strašnim porazima i bolovima..."⁵⁰

⁴⁹ Mladen Leskovac, Sećanje na Isidoru Sekulić, Beograd, 1998, str. 29

⁵⁰ Isidora Sekulić, Drugi o Isidori, Novi Sad, 2004, str. 97

Menjanje književnog izraza Isidore Sekulić

Veliki broj književnih kritičara mišljenja je da Isidora Sekulić posle *Saputnika* i Skerlićevih optužbi menja svoj književni izraz u kome više nije bilo toliko individualnosti i ličnih osećanja koja dolaze iz dubine duše. Složila bih se sa mišljenjem Jovana Hristića koje je suprotno ostalim kritičkim zaključcima: "Nije tačno da se ona, posle Skerlićeve kritike *Saputnika* rešila da okrene korisnom kulturnom poslu posredovanja i obaveštavanja. Jer ne smemo izgubiti iz vida da su *Saputnici* knjiga koja se ne može nastaviti."⁵¹

Obrazlažući svoj stav Hristić navodi primer Ive Andrića koji nakon svojih ništa manje ličnih knjiga *Ex Ponta* i *Nemira* svoje pisanje usmerava na drugi način, pisanjem istorijskih romana i hronika, kao i Rastko Petrović čije *Otkrovenje* ostaje neponovljivo među njegovim delima. Uostalom, kasnija književna ostvarenja Sekulićeve kao što su *Pisma iz Norveške* i *Đakon Bogorodičine crkve* najbolje oslikavaju njen dalji literarni tok koji se nije odrekao svoje individualnosti i jedinstvenosti, što će i sama potvrditi u pismu koje šalje iz Osla u decembru 1913, Svetislavu Stojanoviću: "Vama preti opasnost da mi najskorije izdate *Pisma iz Norveške*, pa makar mi honorar bio račun koji dosad imam u Vašoj radnji. Ta će knjiga biti "pristupačnija" od *Saputnika*, a mislim, ne može biti rđava, jer mi je Norveška junački zatresla srce i dušu. Knjiga je u glavnom putopis, sa svakojakim sitnim studijicama o narodu u socijalnom, političkom i tradicionalnom životu. Mnogo je držana u dializama i u formi pripovetke, ne à la *Saputnici*.... Uradila sam i jednu dužu pripovetku, naravno à la *Saputnici*

⁵¹ Jovan Hristić, O jedinstvu u delu Isidore Sekulić, Novi Sad, 1994. str. 105

jer sa njima ne mogu i neću raskrstiti".⁵²

Da je Skerlić duže živeo (umro je u 1914. godine, sa svega trideset i sedam godina života) i da je dočeka 1919. godinu kada izlazi spisateljkinja knjiga pripovedaka *Iz prošlosti*, možda ti strašni porazi ne bi toliko obeležili njen usamljenički život.

Skerlić je u svojim optužbama zamerio Isidori Sekulić zbog odsustva interesovanja za nacionalne probleme i preterani kosmopolitizam, ali i "literatorski egoizam".

Upravo su pripovetke iz zbirke *Iz prošlosti* u kojima spisateljka govori o stvarni istorijskim događajima prožete jakim patriotskim osećanjima, pa se u njima nazire promena njenog stvaralačkog postupka.

Upoređujući *Saputnike* i *Pisma iz Norveške* sa zbirkom pripovedaka *Iz prošlosti* stiče se utisak da se Isidora Sekulić odrekla svega onoga što je kritičarima smetalo u njenim prvim delima, sa čime će se složiti i kasniji tumači njenoga dela:

"Izvesna ostvarenja Isidore Sekulić, naročito ona u kojima se govori o ratnim zbivanjima, mogla bi danas izdržati kritiku i najortodoksalnijih utilitarista, možda čak i onog starog, a verovatno i jednog novog Skerlića."⁵³

Spisateljka se opredeljuje za realistički model pripovedanja, radnja je smeštena u Vojvodini a glavni akteri su Srbi iz Vojvodine sa svojim teškim životnim sudbinama za vreme Prvog svetskog rata.

Nakon rata opšte kulturne, književne, društvene i političke prilike u Srbiji bitno se menjaju u odnosu na period pre rata. Moderne tendencije koje su odlikovale jedan broj mlađih pisaca dobijaju svoj potpuni izraz u tridesetim godinama dvadesetog veka.

Isidora Sekulić je sa svojim *Saputnicima* i *Pismima iz Norveške* zastupala ideje i uverenja

⁵² I.S. Pisma, priredio R.Popović, Pismo S.B.Cvijanoviću 11.12.1913, Novi Sad, 2004, str. 42

⁵³ Svetlana Velmar-Janković, Savremenici, Beograd, 1967, str. 92

modernističkog pravca, ali se nakon rata oseća promena u njenom stvaralačkom pristupu književnosti.

Novi, tradicionalni pristup književnom stvaranju, može se opravdati trenutnom situacijom u zemlji, ratna dešavanja su svakako uticala na nju, činjenicom da je posle rata ulazila u petu deceniju života i da je bila oprezna sa svim modernim tendencijama, ali i da je duboko u sebi nosila osudu Skerlićevih reči.

Ipak, ne može se reći da je ona raskrstila sa modernistima. Pratila je aktuelna književna dešavanja na šta će nas uveriti njeno osnovno književno-umetničko oblikovanje između dva rata, mnogi njeni eseji i kritike o tadašnjim jugoslovenskim piscima.

Životna deviza Sekulićeve je "rad, siromaštvo, ćutanje"⁵⁴ a svoju ljubav prema severnim zemljama objašnjava rečima "zato što volim muku i anatemu", zato što se ljudi sa severa boje "zakona ravnoteže" koji je "sva etika i religija" i zato što je Norvežanin "samo dušom jači od svog Severa". Surovost i lepota prirode stvorili su jedan bogati putopis, umetnost širenja vidika van granica svog zavičaja, ali i poređenja sa svojim zavičajem:

"Za Dansku Norvežani kažu da je bogata zemlja i da je njenom seljaku lako i dobro. Ali kad kroz tu državu proputuje neko ko je video more banatskih oranica, i zna šta može da nikne na jednom ašovu bačke zemlje i gledao je šta sve truli na zemlji kitnjastih sremskih voćnjaka, tome je čudno prolaziti krajem gde nema ni zrna grožđa i gde se njive žicom ograđuju.."

Isidoru Sekulić podsećaju na sremsko selo i kuće, po belini okrečenih zidova i krovovima od slame,"ali svaka kuća je zaokružena baštom (...) i kad se uđe u kuću unutra vlada red, čistoća i način života koji su od našeg sremskog seljaka isto tako daleko kao što su razdaleko Lednici i Gjedzer."

⁵⁴ I.S. Pisma iz Norveške, navedeno izdanje, str. 22

Treba napomenuti da je spisateljka većinu razmišljanja o svojoj domovini dodala u drugom izdanju *Pisama iz Norveške*⁵⁵. Možda Skerlićeva kritika ne bi bila tako oštra da je, nošena nacionalnom zanešenošću, pisala svoje putopise koje objavljuje na početku svoje književne umetnosti. Lomili su se u njoj kontrasti, od početka pa do kraja književnog stvaralaštva, kontrasti u svemu, u ljudima, a naročito u sebi, što će naglasiti u predgovoru drugog izdanja : "S jedne strane, silan, zapravo bezmeran zanos za sve što je slavno i genijalno, lepo ljudsko u nauci, u umetnosti, u moralnim podvizima, dakle radost, stalno radostan život; i, s druge strane, jak religiozni nihilizam: prižmuri čovek, i vidi samo hrpice praha, jedna do druge, u beskraj, sve bez oznaka i imena. No, eto, i na toj drugoj strani neka svetlost, neka radost: čovek treba svim silama, koliko ih ima, da oplemenjuje svoj prah i na onoj drugoj strani kontrasta , da bi prah svoj vratio u vasionu u prerađenom kvalitetu. Pisac, kidan i danas živi od obe te suprotne radosti."⁵⁶

Ovi kontrasti snažno će uticati na književno delo Isidore Sekulić. Još pre Prvog svetskog rata, pišući članke, ona ne prelazi granice svog "kulturnog nacionalizma". Njena prva knjiga *Saputnici* prožeta je subjektivnim osećanjima i ne bavi se gorućim nacionalnim pitanjima, kao ni prvo izdanje *Pisma iz Norveške*, putopisa o zemlji sa severa, daleko od svoje zemlje. S jedne strane imamo vrlo borbenog "kulturnog nacionalistu", a sa druge strane melanholičnu, pesimističnu spisateljku.

Skoro dve decenije je prošlo od spisateljkiine poslednje knjige pripovedaka, kada se, pred sam početak Drugog svetskog rata, pojavljuje *Kronika palanačkog groblja*. Spisateljka se opredeljuje za realistički način pripovedanja, ali za razliku od zbirke *Iz prošlosti*, u kojoj opisuje istorijske događaje, u *Kronici* je njena pažnja usmerena ka običnim ljudima, njihovim

⁵⁵ Slavko Leovac, Književno delo Isidore Sekulić, Beograd, 1986, str. 41

⁵⁶ Isidora Sekulić, Pisma iz Norveške, Vrsta uvodne reči, Novi Sad, 2001, str. 15

sudbinama, ali i večnim temama, o smrti, prolaznosti, palanci kao "večnoj formi ljudskog društva."⁵⁷ Izvesno je da se spisateljka ovom knjigom udaljila od modernističkih tendencija, a okrenula obnavljanju tradicionalne forme pisanja. Savremeni kritičari objašnjavaju ovakav različiti način pisanja u odnosu na *Saputnike* kao rezultat "napuštanja radikalnog eksperimenta, stvaranje drugačijeg duhovnog i kulturnog raspoloženja pred Drugi svetski rat".⁵⁸

Iste godine, nakon objavljivanja knjige, tadašnji poznati kritičar Đorđe Jovanović zamera spisateljki na "subjektiviziranju" i "kad se to desi, ona prestaje da pripoveda o stvarnim ljudima i stvarnom životu, već nam, tobož kroz pripovedanje, ispoveda svoja mišljenja i verovanja."⁵⁹ Spisateljka je u pripovedanju porodičnih istorija davala svoje lično mišljenje, ali to je ono što ovo delo čini jedinstvenim. Ona je svoja razmišljanja potkrepila neoborivim činjenicama o palanci i malograđanštini i tako pomogla u svojevrsnom samospoznavanju svoga naroda.

Isidora Sekulić je pred kraj svog života najviše pažnje posvećivala tradicionalnom kao neprocenjivoj umetničkoj vrednosti. Godinu dana pre smrti, u sarajevskom časopisu *Izraz*, odgovara na pitanje "Šta je moderno i gde ga vidite?" i time još jednom potvrđuje svoje uverenje koje je pratilo tokom pet decenija stvaralačke karijere.

Izraz "moderno" za nju je neprecizan, podseća je na modu, na pseudoproblem. Ono što je za nju važnije od modernosti, to su talenti, talenti nezavisno kom književnom pokretu pripadali. Podržava mlade stvaraoce, ali ih opominje da postoje i oni koji su pre njih stvarali, "Moderni umetnik tek sada ima srdačno da primi, i da veže svoju savremenost "s večnim vraćanjem",

⁵⁷ I.S. Kronika palanačkog groblja, Novi Sad, 2001, str. 370

⁵⁸ Radovan Vučković, Evropski kontekst Kronike palanačkog groblja, Beograd, 1997, str. 135

⁵⁹ Đorđe Jovanović, Isidora Sekulić: Kronika palanačkog groblja, Književnost između dva rata I, Beograd, 1965, str. 71

jer u tome je sudbina".⁶⁰

Upoznajući se sa celokupnim književnim stvaralaštvom Sekulićeve, jasno se može uočiti da se ona, tokom svoje pola veka duge spisateljske karijere, nije odricala svojih glavnih estetičkih načela. Bila je protiv svih vidova utilitarizma u književnosti, a od umetnika je očekivala da se oslone na svoje kreativne moći koje ne treba da budu sputavane trenutnim situacijama u društvu. Koliko je podržavala pisce za koje je smatrala da poseduju umetnički talenat i veličala njihovo stvaralaštvo, najbolje će nas uveriti proučavanje njenih, za prvu polovinu dvadesetog veka, veoma jedinstvenih kritičkih prikaza o književnim delima jugoslovenske književnosti.

⁶⁰ Isidora Sekulić, Šta je moderno i gde ga vidite?(1957), Analitički trenuci, Novi Sad, 2003, str. 230-239

II

KRITIČKI RAD ISIDORE SEKULIĆ

Teorija kritike

Isidora Sekulić je umetničko stvaranje posmatrala kao najviši oblik duhovne sublimacije. Kao protivnik utilitarističke misli nije bila zastupnik ideje da umetnost mora imati praktičnu svrhu, pa je tako i postupala u svojim kritičkim prikazima pisaca iz domaće književnosti. Njeni kritički prikazi ukazuju da nije uvek vođena jedinstvenim mišljenjem, da nije zastupala u potpunosti nijedne filozofske ili religijske ideje. Imala je sopstveni ideal kritike, o čemu najbolje govore njeni teorijski zapisi koji su bitni da bi se razumelo njeno celokupno kritičko delovanje. U tim zapisima razmišljala je o različitim kritičarskim pristupima književnim delima, o svrsi kritike kao i postojanju autentičnih kritičara.

Njeno prvo razmišljanje u vezi sa kritikom i njenim problemima piše povodom smrti francuskog kritičara Pol Sudea, pod nazivom *Ka problemu kritičara* (1929).

O Sudeu je zapisala: "Velika snaga rada, i, paradoksnost, velika neplodovitost. Zbir kritika koje su za njim ostale, među njima mnoge odlične, teško će činiti samostalno, od svega nezavisno, čisto umetničko delo".⁶¹

Na osnovu ovakvog spisateljskog uverenja proizilazi da kritičar, ne samo što ima zadatak da ocenjuje ili sudi nekom književnom delu, on i učestvuje u njegovom stvaranju. Kao što nam je već poznato, Isidora nije bila naklonjena kritičarima poput Skerlića, onima koji svoje kritike

⁶¹ I.S. Ka problemu kritičara - Pol Sude (1929), Svetska književnost II, Novi Sad, 2002, str. 200

izlažu bez subjektivnosti i ubeđeni su da su njihovi kriterijumi najbolji.

Francuskom kritičaru je zamerila nedostatak tolerancije i "ženeroznosti" i što je sudio samo na osnovu "svirepog racionalizma". Navodi primer Sudeovog savremenika Žalua, koji je suštinska suprotnost Sudeu, primer uspešnog kritičara:

"Taj čovek nikad ne izobličuje, ne sramoti; on odseče, ponekad, bolesno, samo da bi ispod otsečenog našao i pokazao zdravo (.....) Nikada taj kritičar nije zavezao krt odnos između sebe i knjige koju je čitao (.....) Nikada njegova kritika nije ohol razračun, ako baš mora da bude račun (....) Gete bi upro prstom u njega sa onom svojom divnom rečju: Ein Leben ohne Geräusch".⁶²

Ovakav stav nalazimo u njenim kritičkim prikazima pisaca domaće književnosti, tako da nas ne čudi zašto je podržavala Sudeovog savremenika.

Manjkavost u Sudeovom kritičarskom radu zasniva se, po Isidori Sekulić, na nepoznavanju različitih nacionalnih književnosti, nedostatku intelektualne radoznalosti, pa mu je zbog toga, primerenije sledovao poziv profesora klasičnih nauka.

Pravi kritičar mora posedovati maštu da bi što bolje razumeo književno delo, a ne da donosi svoj sud "po jednoj neverovatno kratkoj i odsečenoj logici". Nemanje mašte kod Sudea vodi ka "nedostatku varijacija i modifikacija u njegovim strogim pravilima i tezama (..) i voljama".

Spisateljka je mišljenja da se Sudeu mora priznati "hrabrost i velika strogost prema sebi samom kad ocenjuje i presudu prema", ali i da je od "presude do vešala samo jedan korak" jer je "rđavu knjigu policijski gonio".

Pored toga što na osnovu ovog prikaza o francuskom kritičaru uviđamo da je Isidora Sekulić bila protiv svake negativne kritike, saznajemo i njeno shvatanje književne kritike:

⁶² I.S. Kritika iz dana u dan (1932), u knjizi Analitički trenuci, Novi Sad, 2003, str. 28

"Kritika se mora više interpretirati nego suho konstatovati. Sude je voleo suhu konstataciju.

Žalu ima onu drugu, dragocenu i plemenitu osobinu kritičara: *interpretaciju*".

Da bi se shvatili njeni kritički prikazi o piscima, jako je bitan ovaj prikaz o Sudeu jer u njemu je spisateljka stvorila svoj ideal kritičara, kritičara koji mora imati intelektualnu radoznalost, veoma dobro poznavanje, kako svoga, tako i svetskih jezika i književnosti, mogućnost pronalaženja umetničkih vrednosti ali i posedovanje "istorodnih crta sa talentima koje kritikuje".

U svojim kritičkim prikazima ostaje dosledna svojoj ideji da "interpretira onaj ko stvar ume iznutra da vidi i sa njenim skrivenostima da je simboliše." ⁶³

Nije volela negativne kritike kao ni analiziranje književnih dela, zanimala ju je funkcija vrednosti dela i njegova interpretacija. Kao takav književni kritičar bila je jedinstvena u srpskoj književnosti između dva rata, nastojala je, kako i sama kaže da "razlikuje protivrečnosti između čoveka i njegova vremena, i protivrečnosti u samom geniju čoveka"⁶⁴

Baveći se problemom kritike napravila je svojevrstu podelu na *autentičnu i kritiku iz dana u dan*. Potvrdivši svoje mišljenje o interpretaciji, zaključuje da autentični kritičar "stoji više kao interpretator nego analizador dela".⁶⁵

Autentična kritika, kojoj Isidora Sekulić daje prednost, je "samostalna grana književnosti", a autentični kritičar mora posedovati "kombinovani rad umetnika i naučnika".

Spisateljka dalje ističe da su retki kritičari koji uspevaju da kroz svoje kritičarske talente ispolje objedinjenost i naučnog i umetničkog. I u ovom ogledu o kritici, razmišljala je o stvaralaštvu svetskih kritičara u kojima se vodila borba između "analizatorskog i umetnički tvoračkog".

⁶³ I.S. Varijacije na temu Ana Pavlova (1936), Analitički trenuci, str. 408

⁶⁴ I.S. Jedna znamenita duhovna veza Istoka i Zapada (Sv.Avgustin), Iz stranih književnosti I, str.42

⁶⁵ I.S. Problem kritike i kritičarskih talenata (1932), Svetska književnost II, Novi Sad, 2002, str. 6

Sent-Bev je po njoj "stvarao duhovne ličnosti pisaca", on je sebe književno ostvario baš kroz svoju kritičarsku delatnost, a u Sviftu i Šou vodila se borba između autentičnih i neautentičnih kritičara. U Sviftu pronalazi "najgenijalniju učvorenost autentično analitičkih i autentično stvaralačkih moći" ali i da je "kritičar u Sviftu pomerio pameću i ubio stvaraoca".⁶⁶

Isidora Sekulić je navodeći ove primere inostranih kritičara želela da razmotri probleme kritike u domaćoj književnosti. Kategorički tvrdi:

"Domaća književnost postoji, domaći kritičar ne zadovoljava. Kritičar mora biti svetska, evropska figura".

Smatrala je da kritičar mora imati sluha za umetnost da bi mogao da na pravi način da kritički pristupa književnom delu, kao i "redak radni kapacitet čitanja i stalnog učenja".

Osvrnuvši se na kritičku delatnost Jovana Skerlića zaključuje da je on "radio vrlo monografičarski, prekopavajući za početak više društvo nego književnost". Priznavala mu je talenat, ali ne i umeće kritičarskog rada : "Nekada - kada i o njemu bude ležala čitava hrpa ogleda - ceniće se on verovatno prvo za trud i talenat na izradi pravim metodama onoga što prethodi kritici, pa tek onda za kritiku."⁶⁷

O Skerlićevom značaju za srpsku književnost s početka dvadesetog veka pisala je povodom desetogodišnjice njegove smrti. Metaforično, ali iskreno opisao Skerlića kao "temelj, osnova, tvrdo i kamenito podziđivanje onoga što treba da nastane."⁶⁸

Ono što je ona najviše cenila kod kritičara je da "ume da oseti u tuđoj knjizi i drugom piscu umetnički ideal."⁶⁹

Za razliku od visoko cenjene autentične kritike, kritika iz dana u dan je "refleksna,

⁶⁶ Isto, str. 10

⁶⁷ I.S. O kritici i onome što joj prethodi (1935), Domaća književnost II, Novi Sad, 2002, str. 315

⁶⁸ I.S. Jovan Skerlić: Desetogodišnjica od njegove smrti (1924), Domaća književnost II, Novi Sad, 2002, str. 10

⁶⁹ I.S. Kritika iz dana u dan, Analitički trenuci, Novi Sad, 2003, str. 22

mehanička, nosi skoro uvek karakteristiku vremena i mentaliteta."

Obeležje kritike iz dana u dan nije interpretacija, već presuda, a njeni kritičari su ocenjivači književnih dela. Ono što će spisateljka kao glavnu osobinu kritike iz dana u dan uočiti jeste da je pisana za široke narodne mase koji "više znaju pisce nego književnost, njih ne zanima rasprava o prirodi sposobnosti i nesposobnosti nekog pisca onako kako se one u delu javljaju, nego književno-utakmički izgledi pisca, i kritičar u figuri utakmičkog sudije na terenu".⁷⁰

Pozitivna osobina te kritike je što učestvuje u prosvetnom radu tako što usmerava pažnju čitalaca, ona je "sprovodnik od knjige do knjige".

Zamerala je neautentičnim kritičarima što svoje sudove donose po istom principu, koriste slične termine, imaju površno poznavanje književnosti, što su im metode takve da kritika "u svakom slučaju ispadne trijumf kritičarev" i zbog "zauzimanja neprijateljskog stava zbog eventualnih simptoma kojima delo osetljivo pogađa u nečemu ocenjivača".

Da li se u ovoj poslednjoj zamerci prisetila Skerlićevog suda o njenim prvim književnim delima? Verovatno da jeste. Njeni "simptomi" kosmopolitizma i individualnosti "pogodili" su Skerlića u trenutku "kada se, otkako nas ima na svetu, najviše prolilo srpske krvi, u ovom strahovitom vrtlogu događaja".⁷¹

Ipak, uočavala je Sekulićeva da su i kritičari domaće književnosti "na mucu" jer u maloj književnosti kakva je naša, nemaju puno prethodnika iz svoje oblasti, kao ni "niz raznih biografija i monografija" koji su preduslov kritičkom stvaralaštvu i uz pomoć kojih će moći "da se dođe do razumevanja prošlosti i sadašnjosti".

Ono što je osnovna funkcija kritike i što mora utvrditi je : "da li je društvo primilo pisca, i šta je uzelo i pocrpelo iz njegova dela". Pored interpretacija koja čini srž, kritika mora otkrivati

⁷⁰ Isto, str. 20

⁷¹ Jovan Skerlić, Dve ženske knjige, Pisci i knjige III, Beograd, 1955, str. 464

umetničke i kulturne vrednosti, a naročito nove generacije kritičara trebalo bi da naslućuju "tradicionalni zavičaj i vrednost čoveka i dela".⁷²

Proučavala je Isidora Sekulić kritike velikih evropskih književnosti, pisala o njoj i tako stvarala svoju ideal kritike, svoju individualnu kritičku reč. Jedinstveni su i dragoceni njeni prikazi o engleskoj, francuskoj, nemačkoj i ruskoj kritici u kojima je opisivala njihove vrline i mane.

Po njenom mišljenju, engleskog kritičara odlikuje veće književno iskustvo i obim znanja, ali im je taj obim "u konturi isprekidan i nepravilan". Engleska kritika je originalnija i modernija, ali u stalnom traženju neke posebne, specijalne osobine u piscu i tako kritički postaju veoma indiskretni.

Francuski kritičar je vođen "korozivnim razumom koji razjeda", ne voli imaginacije, jasnije vidi veze klasičnog i modernog, naučnog i filozofskog, subjektivnog i objektivnog, ali i nerado priznaje sopstvene slabosti. Kritika i u Engleskoj i u Francuskoj "vrlo visoko stoji". Za francusku kritiku kaže da je "uzor evropske kritike", ta kritika ima svoj duboki temelj koji je uslov svim svetskim kritikama književnosti.

Za rusku kritiku kaže da ne robuje mehanizmima, ali sadrži puno improvizacije i idealističkih težnji. Ruski kritičar "traži, i voli da bude plemenit i nečim oduševljen jer vrlo često misli da je tu s nekom misijom".

Nemačkim kritičarima priznaje da imaju jednog od najvećih svetskih kritičara, Getea, navodeći njegove "zlatne reči": "Reči su stvar dobra, ali ne najbolja; da najbolje ne postaje jasno kroz reči, nego kroz duh koji radi". Pomno opisuje nemački odnos prema kritici: "Nemac, i čita, i sudi o pročitanoj, zadajući svom duhu težak i složen posao. Ocena

⁷² I.S. O kritici i onom što joj prethodi (1935), Domaća književnost II, Novi Sad, 2002, str. 314

nemačka, otuda, i kad je vrlo kratka, ispada vrsta rasprave, vrsta pogleda na čitave celine u književnosti, pa čak na svet. Takva kritika je pretežno u sitnoj i specijalnoj analizi, dakle je bogata detaljima, ali zbog velikog aparata s kojim Nemač radi, ona ostaje uvek nekako nedovršena. Nemač, naročito ako se poredi sa Francuzom, daje na neki način nedovoljno garantovanu ocenu u celini. Nemač se teško rešava da isključi iz jedne povremene kritike nizove zapažanja i iskustava; i zato mu nije lako osetiti da li je kazao poslednju reč o nekoj stvari, i da li je prekinuo, završio ocenjivanje prerano ili prekasno. Kao većinom kod nemačkih pisaca i naučnika, tako je i pred očima nemačkog kritičara "štof" uvek izvor za beskrajna zaključivanja. Krajnja svrha za Nemača, leži stoga uvek negde vrlo daleko, i zato nije svakad dosta jasna ni konačna. Baš nemački kritičar samo retko može da stavi pod svoju ocenu one poznate reči Nemača Lutera o apsolutnoj konačnosti: Bog neka mi bude milostiv, drukčije ne mogu".⁷³

Koliko je Isidora Sekulić bila originalni nacionalista! Radila je za kulturu svoga naroda, širila i produbljavala uvide u svetske književnosti, doprinela širenju svesti u kulturi, odbacujući provincijalizaciju i svaku vrstu skučenosti i kulturnog zatvaranja. Stvarajući svoj ideal kritike, jedna je od retkih književnica toga doba koja je svoja interesovanja usmeravala i ka teorijskim vidovima književnosti.

⁷³ I.S.Kritika iz dana u dan, Analitički trenuci, Novi Sad, 2003, str. 19-28

O domaćoj književnosti

Razmišljajući o stvaralaštvu stranih pisaca Isidora Sekulić je imala drugačije pristupe u odnosu na pisce jugoslovenske književnosti. Kod stranih pisaca isticala je njihovu individualnost i estetsku lepotu njihovih književnih dela. Od domaćih pisaca očekivala je da se ne odvajaju od istorije svoga naroda, da imaju prosvetnu i kulturnu misiju i da zastupaju načela "kulturnog nacionalizma" .

Pisac *Saputnika* se sada svojim razmišljanjima približava Skerlićevim stavovima u pristupu domaćoj književnosti, ali se svakako ne poistovećuje sa njim. Pojam nacionalizam sa Isidoru Sekulić podrazumevao je širenje kulturne svesti naroda i negovanje istorijske tradicije.

I pre i za vreme rata pisao je o značaju kulturnog nacionalnog rada, ali protiveći se unošenju "brutalno ličnog i narodnog egoizma u formulu nacionalnog pojma i nacionalnog rada".⁷⁴

Kod spisateljke kosmopolitizam i nacionalizam se međusobno ne isključuju⁷⁵, ali će joj ipak biti zamereno da joj nedostaje nacionalne svesti i patriotizma.

Iskreno je govorila o domaćoj književnosti, o svim njenim slabostima, ali i o pomanjkanju čitalačke navike svoga naroda:

"Naša književnost je dostojna patriotizma, ali kulturni patriotizam nije još ušao u naše tradicije. Malo, na dohvat, i bez ljubavi čitamo i zato smatramo knjigu našu vremenskom stvarju. Literatura se mora znati u celini, kao rodna gruda. Pešačiti se mora uz nju kao uz dugu i vijugavu reku, da bi čovek zapravo znao gde je bio, šta video, šta poneo. Onda i književnost i naselja prestaju biti vremenske stvari, i zasecati samo u vremenske uslove našeg

⁷⁴ I.S. Kulturni nacionalizam, nav. izdanje, str. 62

⁷⁵ Ivanka Udovički, Esej Isidore Sekulić, Beograd, 1977, str. 44

života. A kad ljudi dobro znaju svoju književnost, bolje poznaju i sebe, i onda između sebe ulaze u drukčije odnose. A to je bitno važno, i najbolja kritika na razne mehanizovane mentalitete koji nas obuzimaju kao kora kornjaču, i od kojih mehanizovanih mentaliteta najdeblji možda i najtvrdi je onaj s kojim ostajemo hladni i nemarni prema svojoj knjizi".⁷⁶

Spisateljka poziva mlade moderne pisce da ne zaboravljaju svoju kulturnu tradiciju:

"Koliko god je istina da je umetnost strahovita moć, moćnija od kraljeva i kraljevskih gardi, toliko je isto istina da je umetnost slabija od naroda koji oseća da mu se nasrće i udara po istoriji i po životu.. Ne varajmo se, gospodo. Kraj sveg preziranja zastarelih jučerašnjica i glupe srednjovekovštine, alarm i juriš današnje naše umetnosti nije drugo do romantičarska otkinutost od priprostog zadatka našeg još za dugo vreme..."⁷⁷

Ona opominje moderne stvaraoce da je jedan od njihovih "zadataka" i kulturno stvaralaštvo koje će imati društvenu svrhu. Podsetivši da se puno inspiracije u književnom stvaranju može pronaći u skorijoj nacionalnoj istoriji, zaključuje da nam još uvek nedostaje "veliki spev ili roman našeg karaktera, rasnog sadržaja i kulturnog značaja".

Prekorava Crnjanskog zbog izbegavanja pisanja velikih epskih dela: "On, a s njime i drugi, uzimaju svoje talente kao bilete za skitnju po nekim stanicama van vremena i prostora, i beže od svog protivnika, beže od stvarnog sudara i megdana sa istorijom i nacionalizmom u sasvim velikom i na smrt ili život umetničkom delu".⁷⁸

Zanimljivo je da deset godina nakon pisanja *Saputnika* u kojima se takođe nalaze "skitnja po nekim stanicama van vremena i prostora", spisateljka sada očekuje od nove generacije pisaca roman "čavlima zakovan za prostor i vreme i vojvode i đenerale" jer se taj roman "ipak mora napisati, i mora se napisati što pre, i što bolji, i ne samo umetnosti radi, nego prosvete i

⁷⁶ Isidora Sekulić, *Naša književnost je dostojna patriotizma* (1935), *Domaća književnost II*, str. 318

⁷⁷ Isidora Sekulić, *Oko našeg romana* (1922), nav. izdanje, str. 124

⁷⁸ Isto, str. 125

politike i zdravlja radi, i svesti radi", ponovo se obraćajući Crnjanskom, ovoga puta sa molbom: "Vrati se dakle, Čarnojeviću, ne zauvek, nego za vreme, i sa Sumatre, i iz vrta Berenise, vrati se na Kapitol debelih kanonika ili na Terazije ratnih bogataša.(....)i pusti da preko tebe, baš preko tebe prođe sva nevaljala ludnica tvoje tamne epohe. I nemoj mnogo da brines o nacionalizmu, jer ga zakopavaju i zaboravljaju svi".⁷⁹

Napomenuvši da je prošlo vreme nacionalizma, verovatno misleći na Skerlićeve kritičke sudove, ohrabruje i podržava pisanje romana.

Isidora Sekulić je razmišljala u kom pravcu će se odvijati posleratna književnost verujući da će novi roman biti "negativan, sarkastičan i bolan", sa "prezrivim, gordim, skoro inkvizitorskim stavom prema prošlosti, tradiciji i takozvanim narodnim obavezama".

Pisci romana će učiniti "pokolj zabluda i lažnih bogova" razobličivši "ceo vašar taština, boleština i nevaljalština" koje pronalaze u savremenoj umetnosti.⁸⁰

Nakon sedam godina od objavljivanja ovog spisateljkinog eseja u vidu poziva, pojavljuje se zaista jedinstveni istorijski roman Miloša Crnjanskog, *Seobe*.

Pisala je Isidora Sekulić o sukobima "mladih" i "starijih pisaca", odnosno posleratnih i predratnih pisaca. U svome članku *Stari i mladi* (1921) upozoravala je da "niko ne može iščupati sve svoje korene iz prošlosti, jer onda ne bi mogao razumeti i savladati sadašnjost" i da "dobro treba paziti pre odlučivanja: da je nešto konačno prošlo i da se mora zaboraviti".

Uočavajući da posleratni pisci insistiraju na inovacijama, zaključuje da joj je detaljno proučavanje grafika književnih dela otkrilo linije, kao izohimene na globusu koje su "diskretne, ali strogi vezivači svega srodnog i zavisnog". Te "izohimene", povezujući umetnike kroz vekove, skeptični su "revizori svega mladog i novog" i opominju nove pisce

⁷⁹ Isidora Sekulić, *Oko našeg romana* (1922), Domaća književnost II, Novi Sad, 2002, str.126

⁸⁰ Isto, str. 102

da ne treba da smatraju da su njihova dela jedina, da pre njih nije bilo ničega jer "svaki pravi tvorački talenat mora u sebi nositi i talenat revizije", a da se oduvek stvaralo "ne za novo i moderno, nego za trajno i večno".⁸¹

Sama Isidora Sekulić ponekad je pristupala različitim konceptima književnosti, ali nikad nije zapostavljala te osnovne linije, te "izohimene" umetnosti.

Kritikovala je posleratne moderniste zbog njihovog odnosa prema prethodnim piscima:

"U današnjoj literaturi, više nego i u jednoj oblasti stvaranja, dogmatično se i tvrdoglavo ističe definitivni prelom između predratnoga i posleratnoga. Sa gordošću kojoj nema ravne govore mladi pisci: literatura to smo mi".⁸²

Dve godine nakon kritičkog teksta *Oko našeg romana* (1922) gde je sa prekorom opominjala posleratne pisce da se ne smeju odreći tradicije i prošlosti, piše tekst *Nemiri u književnosti* u kome zadovoljno izlaže nove tendencije posleratne jugoslovenske književnosti.

Razmišljajući o posleratnoj umetnosti navodi da su promene veoma spore, a da se posleratni moderni tekst "ako ga lišite jezičkih i stilskih osobenosti, svodi na ideje, slike i psihološke osnove u koje vrlo lako ulaze i predratni pisci. Vratite li tekst potom natrag u moderni oblik, jasno vam postaje da je ekspresija još sva u naporu i traženosti. Novi elementi jesu tu, nema spora, ali oni još ne žive, ne ubeđuju, ne vladaju. Naturaju se, osvajaju, ratuju tek".⁸³

Govoreći o istoriji književnosti, ne vidi nove pravce u književnosti, već stalno ponavljanje istih: "....otkad se za literature zna, i pored nabrojenih navala mladih i poraza starih, literature idu svega u pravcu nekoliko *izama*. To su klasicizam, romantizam, realizam, simbolizam. Ili, ako se pedantno izlušti ono što je bitna bitnost, to su realizam i romantizam, na osnovi ovog ili onog modernizma".⁸⁴

⁸¹ I.S. *Izohimene u književnosti* (1924), Analitički trenuci, Novi Sad, 2003, str. 169

⁸² I.S. *Nemiri u književnosti* (1924), Domaća književnost I, Novi Sad, 2002, str. 171

⁸³ Isto, str. 174

Spisateljka uočava nove momente u pisanju, naglašava da se "naša mlada, nova, i svojom jako intelektualističkom tendencijom odeljena posleratna literatura - počinje mestimice bojiti jednim svežim romantizmom; i da neki naši mladi književnici, baš i oni koji su najviše uzbuđivali svojim posleratnim novinama, u jednom delu svoga rada osećaju i komponuju u romantičnom ključu" i da je taj "romantizam za prošlost koja nije prestala biti osnovica sadašnjosti; romantizam koji se javlja u momentu pregnuća da se kulturno razaberemo, saberemo i osnažimo".

Sa zadovoljstvom zaključuje da se "obnavlja ljubav za najveće naše narodne vrednosti, i u tim vrednostima naročito za religiozno-moralne momente našeg nacionalnog karaktera".⁸⁵

Rastko Petrović je taj obnavljač narodnih vrednosti "s jednim zdravim i plemenitim osećanjem za prošlost našu (....) on je napisao nekoliko iskreno i toplo nadahnutih članaka, poetskih eseja, o starim manastirima, o svakovrsnom blagu naše stare kulture".

U kritičkom tekstu *Oko našeg romana (1922)* apelovala je na Crnjanskog da se bavi pisanjem većih epskih dela, a u *Nemirima u književnosti (1924)* govori o romantičnoj odlici u delima Crnjanskog: "Ne umeju da pogode ti ljudi da je Crnjanski, po svojoj poetskoj osetljivosti, jedan duboko sentimentalni pesnik naših umirućih gradova i naših uzaludnih života (...)

Možda je on u osnovi svojoj zbilja skeptik, ali onda njegov skepticizam nije bez defekta kad piše o narodu i zavičaju (...) O, da, bez romantizma nema naroda, nema istorije, nema junaštva, nema porodice, nema ideala, pa nema ni talenata".

Na kraju, spisateljka sa oprezom zaključuje da "bez obzira da li će predratni i posleratni pisci pisati zajedno ili odvojeno, u toj su literaturi za sada, od svih artistskih momenata važniji momenti etički: velika opasnost i velika odgovornost za duhovnu kulturu onih koji imaju da

⁸⁴ Isto, str. 176

⁸⁵ Isto, str. 177

prođu još kroz čitav red borbi do konačnog posleratnog doba".⁸⁶

Kritički prikazi književnih dela pisaca jugoslovenske književnosti

U periodu posle Prvog svetskog rata pa do početka tridesetih godina Isidora Sekulić je pomno pratila dešavanja na domaćoj književnoj sceni, raspravljala o književnim inovacijama, o odnosu tradicionalnog i modernog. Kritički je komentarisala i tumačila najnovije pojave u jugoslovenskoj književnosti, pisala je o književnom stvaralaštvu Ive Andrića, Miloša Crnjanskog, Tina Ujevića, Miroslava Krleže, Rastka Petrovića, Todora Manojlovića, Dragiše Vasića, Veljka Petrovića i drugih.

Ne treba zaboraviti njene prve kritičke radove pre Prvog svetskog rata koji su važni za razumevanje njenog odnosa prema novim modernim tendencijama u domaćoj književnosti. Tri godine pre pojavljivanja njene prve knjige *Saputnici*, spisateljka piše kritički osvrt na roman Milutina Uskokovića, *Došljaci*. Uskoković svojim romanom uvodi na prostornom planu novi način pripovedanja. Za razliku od realista koji pišu o junacima sa sela, Uskokovićev topos je grad Beograd. Suprotno od Skerlića, koji će najviše pažnje obratiti na opšte književne osobine ovog pisca i na kraju zaključiti da su *Došljaci* "najbolji beogradski roman koji je dosada napisan"⁸⁷, Isidora Sekulić će upravo isticati značajne promene u strukturi romana kao odlici modernog pisanja.

Ona će naznačiti da je ta prostorna promena u pripovedanju kao i naglašeni subjektivizam, odnosno ljubav kao dominantna tema, tipična odlika modernističke književnosti, a za

⁸⁶ I.S. Nemiri u književnosti (1924) , Domaća književnost I, Novi Sad, 2002, str. 182

⁸⁷ Jovan Skerlić, M.M.Uskoković: *Došljaci* (1911), *Pisci i knjige III*, Beograd, 1955, str.282

Uskokovića će reći da se "u pisanju oteo umetnik nad piscem"⁸⁸. Mišljenja je, da je baš to što Uskoković nije nastojao da se posveti problemu došljaka u Beogradu, već se okrenuo subjektivnim osećanjima, to je ono što ga učinilo umetnikom. Time će spisateljka potvrditi svoj stav o umetnosti koga će se pridržavati tokom celog svog kritičkog angažmana: da umetnost ne treba da govori o trenutim problemima društva, da ne bude socijalno obojena već da teži onom što je večno, duhovno, spiritualno.

Pozitivan sud daje i Uskokoviću novelisti koji je "za umetničku formu novele kod nas može biti najviše učinio (...) Taj čisti i pravi stil novele, to je ono što je najumetničkije u ovoj zbirci".⁸⁹

U godini objavljivanja *Saputnika*, u jednom od svojih najdužih kritičkih prikaza piše o Veljku Petroviću kao pripovedaču. On je "reč zemlje" i nije ga pogodio "knjiški pesimizam"⁹⁰

Indirektno će ga vrednosno kvalifikovati rečima da "on piše modernu novelu", ali ne misleći da ta novela pripada modernističkom pravcu, već da je moderna u smislu savremenosti teme.

Petrović piše o životu srednje klase Srba u Ugarskoj, odnosno o savremenom vremenskom trenutku. Pripovedač je obuhvatio i "lokalnu" i "subjektivnu" priču. "Lokalna" priča je ona koja govori o regionalnim karakteristikama, o životu iz različitih regiona jednog naroda.

Takva priča neće biti čest predmet njenog kritičkog rada između dva rata, ali će se i sama pred Drugi svetski rat pisanjem *Kronike palanačkog groblja* udaljiti od svojih subjektivnih, modernističkih težnji i razmišljanja.

U kritičkim radovima Isidore Sekulić proteže se misao da je svako književno delo psihičko iskustvo ili stvaralačka sposobnost pisca. Ponekad bi u svojim kritikama obuhvatala i biografiju pisca ako bi ona bila od pomoći u razumevanju njegovog dela.

⁸⁸ Isidora Sekulić, Milutin M. Uskoković: Došljaci (1910), Domaća književnost II, Novi Sad, 2002, str. 100

⁸⁹ I.S., Milutin M. Uskoković: Kad ruže cvetaju (1911), navedeno izdanje, str. 104

⁹⁰ I.S. Veljko Petrović kao pripovedač (1913), nad. izdanje, str. 132- 141

Jedan od njenih najboljih kritičkih pristupa književnim delima gde se u potpunosti posvećuje pišćevom stvaralaštvu zanemarujući njegovu biografiju je članak "*Istok u pripovetkama Ive Andrića*" (1923). To je i ujedno jedan od prvih kritičkih pristupa Andrićevom književnom delu.

Na početku svog izlaganja spisateljka pravi razliku između zapadnjačkog i istočnjačkog načina pripovedanja: "Na Zapadu je priča pre svega zamisao, plan, duhovitost, stil; na Istoku je priča pre svega čaranje. Na Zapadu najlepše priče pričaju umetnici; na Istoku pustinjaci, magi, mudraci, vešci i sveci. (...) Na Istoku, rekli bismo, čovek od mašte treba samo da zaklopi oči i priča je gotova (...) Zapadna priča je pre svega odlomak života, studija, istina, dokaz.

Istočna priča je, i kad je moderna, pre svega neko "tiho tkanje", neko bajanje, fantazija i bogato šarena slika, pakao ili raj, huka i pokori krvi, ili šapat duboko skrivenih tajni"⁹¹

Čitajući Andrićeve pripovetke "teško je verovati da je pripovedač Andrić istovetan s delikatnim, sentimentalnim, hrišćanskim, tipično zapadnim piscem *Ex Ponto* i *Nemiri*".

Isidora Sekulić smatra da je Andrićeva pripovedačka umetnost jedinstven spoj "zapadnog" i "istočnog": "Iako je pripovetka Iva Andrića nesumnjivo realistična i zapadno umetnička po svemu - po strogosti plana, ličnom tonu, savršenosti kompozicije i stila - ona je Istok, Istok i kao dokument i kao poezija".

Za Isidoru Sekulić prvo istočnjačko obeležje u Andrićevim pripovetkama je način pripovedanja koji podseća na usmeno pričanje, radnja se odvija brzo, događaji su kratki.

Druga crta Istoka je "odsustvo buržoaskog života, buržoaskih tipova i interijera. Nema muža i žene, gospodina i gospođe (...) nema intimnih stradanja ili herojstva porodice, njenih članova ili članova društva, nema nervnih potresa i suza".

⁹¹ Isidora Sekulić, *Istok u pripovetkama Iva Andrića* (1923), Domaća književnost II, nav. izdanje, str. 219

Spisateljka se pita kako bi "ta čudna bića" koja "nisu ni građani, nisu ni društvo, nisu ničiji oci i braća, skoro i ničiji sinovi" izgledali u zapadnjačkoj pripovesti i zaključuje da bismo "sigurno bacili knjigu iz ruke", ali i da nam je "uz pravog pesnika i u paklu dobro. Ali uz istočnog pesnika. Aždaje i zmajevi su samo na Istoku umetnost".

Primetila je da su muškarci glavni nosioci radnje Andrićevih pripovedaka, što opet dovodi u vezu sa istočnjačkim načinom pripovedanja : "Žene su sakrivene, sporedne, ispod života, i nisu ličnosti, nego jedino pokretne snage (...) Primitivna, putena, jednolika, žena je tu da bi je muškarac vijao, mamio, plašio..."

Muškarci su vođeni "slepom, ludom, varvarskom požudom za ženom, sa onom što bi Bora Stanković zvao "nečistom krvlju", a što Ivo Andrić zove "nesrećnom krvlju".

Spisateljka ističe najveću draž Andrićevog pripovedanja, njegovu izvrsnu sposobnost da čitaoca uvede u priču, njegovu "moć sugestije, sugestivnost koja u njegovim pričama zamenjuje zapadnu analizu".

Za Isidoru Sekulić pripovedači iz zapadnih krajeva analiziraju svaki detalj prilikom obrade svojih književnih dela, dok su oni iz istočnih krajeva spontaniji u svom pisanju, obuzetiji fantazijom. Ivo Andrić upravo poseduje tu moć istočnjačkog pripovedanja:

"Mustafa Madžar je može biti najjači, a sigurno najvirtuozniji primer za tu moć, moć po kojoj se saopštavanje priče ne dešava tako da ste vi nepomični očekivač, a junak da se dovodi do vas i demonstrira vašem shvatanju i osećanju, nego, naprotiv, on, plastičan, ceo i vreo, ostaje na svom mestu i u svom vremenu, a vi, čitalac bivate odvlačeni u njegovu neposrednu blizinu, i uvlačeni u živi krug njegove ličnosti. Andrić je pravi mag da to učini".

Isidora Sekulić podržavala je posleratne pisce koji su se vraćali svojoj istorijskoj tradiciji, univerzalnim vrednostima, ali nije bila sledbenik teorije da umetnička dela treba da obrađuju

trenutne društvene probleme. U tom smislu i komentariše prvi broj časopisa *Književna republika*. Miroslavu Krleži priznaje da je "moćno talentovani majstor naše pripovetke", ali da je novela koja je objavljena u časopisu "odviše primenjena i u službu stavljena književnost" upozorivši da se "književnost nije smela u tolikoj meri podrediti jednoj tendenciji koja stoji van umetnosti".⁹²

Podržavala je spisateljka i mlade pisce čija su dela naišla na otpor i nerazumevanje kritičara.

Pišući o *Otkrovenjima* Rastka Petrovića ona ima samo reči hvale za ovog mladog pisca:

" Rastko Petrović je snažna mlada lađa, koja je i jedrila razapela, i vesla spustila, i čekrke navila, pa i leti kao galeb, i seče kao strela, i krči u dubini kao gladno crevo.

I još je Rastko Petrović kao zmaj, koji udara repom da se zemlja trese, koji je ognjen i silan, oko koga je čar i bajka, ali je sasvim blizu sve te zmajevštine obična istorija o devojci koja zmaju večeru kuva i u krilu mu glavu bišti.

I još je Rastko Petrović pravi pravcati pesnik, koji zaslužuje i više drvoreza, čije pesme baš zato i plevimo što talenat i sila jarko iskaču iz kaprisa i mode.

I još je Rastko Petrović temperament nad svakim temperamentom cele naše poezije; temperament jedan, da za tili čas u šačicu pepela sažeže svoje lude učitelje, koji ga gone da sablažnjuje sve što je Bogu i Lepoti odgovorno za opšti čovečanski smisao; temperament koji će, ako ostane ovako kako jeste, jednoga dana tuđ i neožaljen "umreti od prskanja damara".⁹³

Spisateljka iskreno sa velikim oduševljenjem govori o pesniku. Izostavlja kritički stil, prepušta se slobodnom razmišljanju i metaforici, svojim stilskim umećima daje bezrezervnu podršku jednom mladom piscu koji je na početku svoje karijere, baš kao što je i ona bila, sa

⁹² Isidora Sekulić, *Književna republika* (1923), Domaća književnost II, Novi Sad, 2002, str. 130

⁹³ I.S. Rastko Petrović: *Otkrovenja* (1923) , nav. izdanje, str. 285-86.

gledišta književne kritike osporavan.

Isidora Sekulić je isticala važnost uticaja tradicije na savremena književna dela i stalno nadovezivanje na kulturnu prošlost, što će sistematski izložiti u tekstu *Ritmovi Todora Manojlovića*:

"Tačno je da svako vreme ima svoj ritam, svoju kadencu, svoju siluetu; da razna doba donose razne sentimente, tipove, rečnike, ukuse, mode (.....) Ali, treba se na tom stanovištu čuvati površnosti i varke. Po trepetima, bojama, zabavama, boljkama - epohe su tako reći od danas na sutra druge. Aktuelnost je prepredeni komedijant: začas pokupi skute i beži (....)

S druge strane, *osnovna* obeležja jedne epohe evoluiraju užasno sporo; osnovni talas epohe se vrlo blago i sporo diže do svoga grebena, i vrlo blago i sporo klizi opet sa njega dole. Greben je glavno. (....) Grebeni su sudbonosni, uzvišeni ili strašni (....) U osnovi svojoj sve je veliki talas sveta, u aktuelnosti svojoj je sve komedijant trenutka od jednog, tri ili pet činova.

Kalendarske i nacionalne tablice novih epoha menjaju se striktno, ali pokolenja tih novih epoha rađaju ponekad još uvek roditelji njihovih očeva i dedova".⁹⁴

Za Isidoru Sekulić književnost se razvija kao "veliki talas". "Grebeni" tog talasa su najveći svetski umovi, Platon, Dante, Šekspir, Napoleon, Mikelandelo, Gete, Betoven, Kant.

"Padine talasa" kao što su "jučerašnji i današnji kubizam i dadaizam i futurizam" ostaju u senci velikih "grebena".

Sposobnost uviđanja koliko je naša umetnost udaljena od tog "grebena" nemaju svi, ali bi trebalo da je imaju umetnici koji bi "morali znati, ma kakvo da je njihovo vreme, da je veliki talas jači i lepši i jači od svega što učestvuje u treptanju i putovanju njegovih padina (....)

G. Manojlović, i kao pesnik i kao ocenjivač umetnosti, to oseća i premda poeta nove epohe

⁹⁴ I.S. Todor Manojlović: *Ritmovi* (1923), Domaća književnost II, nav.izdanje, str. 81-82

i pisac modernih stihova u slavu novih novatorstva, on je, bilo mu to pravo ili ne bilo, slobodan od diperija termina, vrednosti, forme i stila (.....) On peva zadržanim, blagim tempom, jasnom frazom i simbolom, melodičnom muzikom. To odaje da on živi ovde, ali prisluškuje tamo. To je dobar instinkt u g. Manojlovića ".⁹⁵

Spisateljka u ovom tekstu pokazuje koliko je protiv svih negacija kulturne istorije, koliko je protiv svih novotarija sadašnjice, protiv "trijumfa i igrački današnjeg čoveka" jer "ono što jako mnogo nosi i što jako daleko treba da stigne, to se ne vozi u automobilu".

Isidora Sekulić nije poklonik racionalističke teorije u shvatanju novih pojava moderne književnosti, tragala je za pojavama religiozne duhovnosti. Nije protivnik predstavnika "intelektualističke književnosti", ali zamera im što su "spiritualno hladni".⁹⁶

Ona je u svom prikazu *Ritmova* prikazala ideal trajnih vrednosti u umetnosti i književnosti, zalagala se spontaniji oblik modernizacije domaće književnosti, daje prednost onom obliku koji neće izgubiti duhovnu vezu sa tradicijom i njenim vrednostima.

Još jedan književnik, za koga kritičari nisu imali mnogo interesovanja, pronalazi svoje mesto u kritičkim prikazima Isidore Sekulić. To je Momčilo Nastasijević. Savremenik Jovan Deretić u svojoj *Istoriji srpske književnosti* za Nastasijevića kaže da "liči na belu vranu"⁹⁷ među modernistima koji stvaraju između dva rata.

Isidora Sekulić je jedan od retkih kritičara koji uviđaju svu umetničku lepotu Nastasijevićevih dela, odnos zvuka i značenja, kao i shvatanje maternje melodije za kojom on teži u *Međuluškom blagu*. Svoj kritički prikaz ove muzičke drame spisateljka započinje uopštenim mišljenjem o dosadašnjim jedinstvenim pojavama u književnosti:

"Redak je slučaj, naročito kod nas, da (...) pisac drame za pevanje (...) svoj tekst piše u prisnoj

⁹⁵ Isto, str. 82

⁹⁶ I.S. Beleške o intelektualističkoj književnosti (1931), Analitički trenuci, Novi Sad, 2003, str. 220

⁹⁷ Jovan Deretić, Kratka istorija srpske književnosti, Beograd, 1987, str. 25

zajednici sa čovekom koji radi muziku za tekst, a muzičar svoju kompoziciju u prisnoj zajednici s postojanjem teksta. To je slučaj gde umetnici rade istovremeno u dva glasovna medijuma"⁹⁸

Nemajući uvida u muziku drame, spisateljka se okreće njenom "jezičkom materijalu". Ona izvršno zapaža da je Nastasijević želeo svoj jezik učiniti zvučnijim, da je nastojao "ispuniti međuprostore zvučanjem", a sve to nošen potrebom "razmekšavanja i razgibljivanja jezika". Ono što je Sekulićeva videla kao glavno obeležje Nastasijevićevog stvaralaštva je da "treba težiti idealu gde bi pravilno nađen govorni izraz i njegova melodija dali sumu zvučnosti i originalne karakteristike "rodnog glasa" kroz jednu, ne kroz dve vrednosti".

Na osnovu ovakvog razmišljanja zaključujemo da je Nastasijević, za razliku od ostalih pesnika koji se trude da usklade svoje misli i namere sa izvesnom melodioznošću, podređuje svoje pisanje isključivo melodiji. Možda je baš zbog takve jedinstvenosti i "njegovog pažnje vrednog napora oko jezika našeg u umetničkom izrazu" privlačilo Nastasijevićevo stvaralaštvo Isidoru Sekulić, dok kod drugih kritičara on i nije bio predmet velikog interesovanja.

Da ju je privlačilo i inspirisalo umeće ovog književnika, pokazaće u još jednom kritičkom prikazu njegovog dela, *Tamnog vilajeta*, istina tek deset godina nakon njegovog objavljivanja, u godini Nastasijevićeve smrti.

Zнала je spisateljka koliko je ovaj pisac bio neshvaćen i od kritike i od čitalaca što ga je vodilo u izolovanost i stvaranje svog sveta, "tamnog vilajeta, ni na nebu ni na zemlji".⁹⁹

On je kao autentičan pisac "u sebi nosio veću dramu no sve što je napisao, a objektivisao ju je, ne samo na telu i duši drugih ljudi, nego tako reći na telu i duši sveta".

⁹⁸ Isidora Sekulić, Momčilo Nastasijević: Međuluško blago (1928), Domaća književnost II, nav. izdanje, str. 251

⁹⁹ I.S. Momčilo Nastasijević: Tamni vilajet (1938), Domaća književnost II, nav. izdanje, str. 256

Tu svoju autentičnost ispoljavao je i u "jeziku koji sintaksom, rečima i akcentima znači horski razgovor pun zraka i poruka odasvud (....) Nastasijevićeva misao se može razabrati, ali tehnika njegova je njegova i vanredna (....) a suština te tehnike je u tome što kod intelektualca i pismenog pripovedača Nastasijevića ništa nije koncept, nego sve mitsko prizivanje".

Ovim stavom dodeljuje pesniku jednu od "tri kategorije moći u velikim piscima", a to je "mitska moć" , mit je "čudesna živa spona koja razdoblja jedno za drugo vezuje"¹⁰⁰

o čemu će pisati u eseju povodom smrti prve žene dobitnice Nobelove nagrade za književnost, Selme Lagerlef. Na osnovu ovoga možemo zaključiti da Isidora Sekulić ni mit nije shvatala u njegovom izvornom obliku, kao skup narodnih verovanja i fantastičnih priča.

Jedinstvena je bila njena kritika, svoje sudove donosila je izražavajući se izvrsno slikovito, o čemu najbolje govore zaključne reči o Nastasijeviću:

"Nastasijević je tražio jezik, i stvarao jezik, kopao ga iz dubina kao rudar rudu. Stil

Nastasijevićev je stil jedne tačnosti koja ide do grozote, ali i do milote. Ta tačnost čini da taj stil znači savršeni mir nad događajima bez razlike. Ima u tom čudnom i čudačkom mirnom stilu i jeziku nešto od veličanstva ćutanja. Zabeleženo je i to i to da se pamti, da se zna, a dalje svečani mir. Seti se čovek i nehotice Goje, koji je s uzbuđenjem crtao grozote rata u Španiji pre sto i neku desetinu godina, a kad je crtež dovršio, potpisao je mirno: Sahraniti i ćutati."¹⁰¹

U doba tzv. socijalne literature i novog realizma, spisateljka se u svojim prikazima vraća stvaraocima koji su živeli u prethodnom ili početkom dvadesetog veka, stvarali u doba romantizma ili humanizma i renesanse, nastojeći da ukaže koje su stvarne književne vrednosti. Istražujući celokupni prethodni književni rad Isidore Sekulić jasno se može uvideti zašto nije želela da komentariše socijalno angažovane pisce.

¹⁰⁰ I.S. Umrta je Selma Lagerlef (1940), Svetska književnost II, Novi Sad, 2002, str. 221

¹⁰¹ I.S. Momčilo Nastasijević: Tamni vilajet (1938) , Domaća književnost II, Novi Sad, 2002, str. 261

Ona se od početka svog stvaranja protivila književnosti koja će obrađivati trenutne društvene probleme zbog čega će, kao što je poznato, naići na veliko nerazumevanje kritičara.

Tek će je objavljivanje Krležine *Balade Petrice Kerempuha* podstaći da piše o problemu siromaštva u savremenoj književnosti gde će i pokazati svoj kritički stav prema novim tendencijama u književnosti.

Za spisateljku siromaštvo je "jedan od večnih elemenata u čoveku, kao ljubav, kao i religija (...) najrasprostranjeniji jezik, to je siromaštvo!"¹⁰²

Zamerila je autorima socijalne književnosti što siromaštvo obrađuju "isključivo u liku proletera" jer ono nije samo društveni i materijalni problem već i "sudbinski".

Upozoravajući da se siromaštvo "hvata u dva sveta i da ga ljudi nose u bezbroj varijacija", upućuje da se ne sme zaboraviti problem duhovnog siromaštva.

Svoje viđenje angažovanosti autora socijalne književnosti ističe deleći ih u dve grupe:

"Dva su podsticanja i nagonjenja za mladu našu književnost socijalnog pravca. Jedan je: iskreno probuđeno osećanje i saosećanje. Drugo je: Miroslav Krleža. Krleža je veliki dar i veliko srce. Njegovi su horizonti daleki, dodiruju oba sveta, obuhvataju veliki kolektiv siromaštva".

U ovoj svojevrсноj pohvali Krleži naznačava da on ima viziju "sve društvene istorije kao večito odlaganje pravde kroz sve, kroz religije, filozofije, društvene nauke, institucije, revolucije".

Isidora Sekulić vidi *Balade Petrice Kerempuha* kao izvrsno umetničko delo iako se bavi socijalnom problematikom i time potvrđuje svoj nepromenjeni stav da su samo autentična dela ona koja se ne odriču duhovnosti, što će i zapisati na kraju ovog jedinstvenog kritičkog

¹⁰² I.S. Problem siromaštva u čoveku i književnosti (1937), Analitički trenuci, Novi Sad, 2003, str. 8

prikaza *Balada Petrice Kerempuha*:

"Zna Krleža da je problematika samo onda vredna literature kad je velika, a kad je velika, onda je i večna, nema joj rešenja ni dovršenja. Ali Krleža je znatan pisac među piscima. On ume ući u stvarnost i izaći iz stvarnosti. *Balada o Petrici Kerempuhu* balada je o siromašku, ali to je ono siromaštvo koje je predmet čiste umetnosti, koje hvata u dva sveta. Petrica je večan. Balada o njemu nije pisana radi pretnje i bune, nego radi poezije, radi suze, radi čistog osmeha nad svim ljudskim stradanjima, pa i nad siromaštvom. Petrica je velika stanica u svetu Krležinu. Petrica je večno čovečanstvo u siromašnom seljaku koji, vezan za zemlju, živi tamo gde se pravi hleb za ceo svet bez razlike, dakle tamo gde ne sme biti štrajkova i buna, jer se hlebom ne tera šala ni šaljiva ni krvava. Petrica je heroj siromaštva, mirna pobeda večne problematike nad svim prolaznim "stvarnostima".¹⁰³

Proučavajući kritičke radove o domaćim piscima Isidore Sekulić savremenici joj neretko zameraju da je bila isuviše tolerantna. Dragan Jeremić je mišljenja da je ona "slabosti bolećivo opraštala, padove nežnim razumevanjem zataškavala, umetničke napore smatrala za svete i dostojne poštovanja (....) Sve umetnike je pomalo idealizovala, sve odano hvalila i svima se oduševljeno divila."¹⁰⁴

Draško Ređep joj odaje priznanje na talentu kome "nije nedostajala snaga identifikacije (...) obrušavanja kriterija, apartnog tobože zaborava za propuste i nižu razinu književnog stvaranja."¹⁰⁵

O kritici Isidore Sekulić Slavko Leovac zaključuje da to nije kritika "koja se ažurno i žestoko nudi kao arbitar suda i suđenja, nego ona koja ponekad sa neopravdanom simpatijom (....) pronalazi probleme i čak osobite vrednosti tamo gde ih malo ili skoro nikako nema."¹⁰⁶

¹⁰³ Isto, str. 18

¹⁰⁴ Dragan Jeremić, *Kritičar i estetski ideal*, Titograd, 1965, str. 97-98

¹⁰⁵ Draško Ređep, *Isidora, ona, ona*, Novi Sad, 1977, str. 36

I Vladislava Ribnikar istražujući kritički rad Isidore Sekulić zaključuje da je spisateljka "Ponekad bila principijelan i neumoljiv, a ponekad previše blag i popustljiv kritičar."¹⁰⁷

Ako se imaju na umu njeni teorijski tekstovi u kojima se eksplicitno zalagala protiv strogih kritičara i njihovog ocenjivačkog rada, njene namere da otkrije "ono po čemu je knjiga pisac, po čemu knjiga nije stvar", dolazimo do zaključka da je Isidora Sekulić bila tvorac novog kritičkog viđenja domaće književnosti između dva svetska rata. Međutim, njeni kritički prikazi jesu bili jedinstveni za to doba, ali ne pripadaju vrhunskim ostvarenjima srpske književne kritike. Isidora Sekulić ipak nije književni kritičar u pravom smislu te reči, ali je svojim inovativnim stilom obogatala srpsku književnost toga vremena. Treba napomenuti da je ona bila jedna od retkih književnica u srpskoj književnosti koje su kritički komentarisale književna dela tadašnje jugoslovenske literature.

Religiozno kritičko načelo Isidore Sekulić

U svom kritičkom radu između dva svetska rata, Isidora Sekulić će neprestano tragati za autentičnim umetničkim vrednostima, bez obzira kom književnom pravcu su pisci naklonjeni. Proučavajući domaću i stranu književnost, divila se književnim delima u kojima "leži ono što je univerzalno u čoveku: religija, poezija, filozofija" .¹⁰⁸

Ove "univerzalnosti" će biti osnova njenih kritičkih načela u prikazima velikih pisaca i pesnika jugoslovenske književnosti. Naročito religija, ali ne religija u pravom smislu te reči.

¹⁰⁶ Slavko Leovac, Književno delo Isidore Sekulić, Beograd, 1986, str. 385-386

¹⁰⁷ Vladislava Ribnikar, Književni pogledi Isidore Sekulić, Beograd, 1986, str. 421

¹⁰⁸ I.S. O religioznom osećanju i lirici, SKG, XXV, 1928, str. 422, <http://digital.nb.rs/univerzitetska/rukopisi-isidore-sekulic/swf.php?lang=scc>

U njenim kritičkim prikazima jasno se može uočiti da je njen pojam religije označavao duhovnost, težnju ka idealnom, ka visokom moralu, ka izdizanju iz ovozemaljskih problema, ka večnosti i unutrašnjem životu, da nije bila "fanatik jedne verske dogme"¹⁰⁹, dakle "ne crkvena religija nego religiozna misao", a u eseju *Jedna niska religiozne lirike* učvrstiće svoj stav: "U naša vremena, pesnik sa jakim religioznim osećanjem ne znači ujedno pesnika religioznih pesama, još manje izrečeno hrišćanskog pesnika, još manje katoličkog ili pravoslavnog pesnika. Moderan pesnik religiozne duše to je individualni mistik. On može opisivati veće ili vodu koja kraj nas protiče i ne vraća se natrag, i ispuniti strofe duboko kontemplativnim akcentima i simbolima".

Povodom izdanja antologije *Slovenska religiozna lirika* Sekulićeva je mišljenja da "ona ima ambiciju da izvede liniju duhovnog rasta slovenačkog naroda."¹¹⁰ Sa žaljenjem konstatuje da se samo jedna pesma Otona Župančiča nalazi u antologiji jer je on "poet sa klasičnim vrlinama lirskog talenta, i to je poezija u kojoj neobično često baš religiozno osećanje pojačava snagu snova, ljubavi, imaginacije".

U svojim prikazima naglašavala je više puta koliko je važna piščeva uloga u kulturnom životu svakog društva. Govoreći o religioznosti Tina Ujevića mišljenja je da je on "kao svi lepi talenti, zato poslan da, ad majorem Dei gloriam, nagovesti sirotom čoveku spasenje i svetlost".¹¹¹

Ujevićevi stihovi iz *Leleka srebra* su "stihovi jednog modernog psalma". Sekulićeva najviše pažnje posvećuje pesnikovom osećanju "egzistencije u njenom svakidašnjem, ropskom življenju, oseća je i u svim čudima njenog spiritualnog i astralnog hotenja".

¹⁰⁹ Ivanka Udovički, Esej Isidore Sekulić, Beograd, 1977, str. 52

¹¹⁰ I.S. O religioznom osećanju i lirici, SKG, XXV, 1928, str. 589, <http://digital.nb.rs/univerzitetska/rukopisi-isidore-sekulic/swf.php?lang=scc>

¹¹¹ I.S. Poezija Avgustina Ujevića (1924), Domaća književnost II, Novi Sad, 2002, str. 210

Ujević, "Sloven zamućene i guste krvi" , pesnik posleratne generacije, zahvaljujući svojoj religioznosti ne veliča svojom poezijom "ni grehe, ni razvrate (....) u njoj nema kletve, nema mržnje".

Na početku svog prikaza Sekulićeva se bavi analizom Ujevićeve poezije, a zatim raspravlja o odnosu pesimizma i religije. Po njoj, najjače oružje protiv pesimizma je religija, ona pomaže umetniku da mu se otkriju novi vidici, da brže ispolji svoje snažne umetničke izražaje, zbog čega će i navesti da su "stihovi g. Ujevića gorki i lepi. To je muzika jeze koju čovek ima od lepote trpljenja, kajanja i težnji tihoj svetlosti daljina".

Isticala svoju privrženost religioznom idealu pa je stoga i smatrala da najbolja umetnička dela počivaju na tom idealu. Šest godina nakon što je u *Nemirima iz književnosti* pohvalila obnavljanje romantizma u srpskoj književnosti posle rata i smatrala da Crnjanski treba da napiše roman, ona će sada zameriti ovom piscu što mu putopis *Ljubav u Toskani* nije nadahnut religioznim osećanjima :

"Nema u svetu ni lepote ni veličine bez elemenata mističnog; a nema mističnog bez elemenata religioznog".¹¹²

Koliko je Sekulićeva čvrsto verovala svojim idealima i načelima govori njeno originalno zapažanje: "Veliki, najveći takmac poezije, to je filozofija. Ali vrhom svojim daleko iznad svega toga stoji religija. Ne crkvena religija nego religiozna misao. Oslobođenje od svih zavisnosti u životu"¹¹³

Nosioce takve religiozne misli tražila je od pisaca, naročito od pesnika koji samo pomoću religioznosti mogu da se odmaknu od ovozemaljskih problema.

U tom smislu zaključuje da je lepota zbirke pesama *Granice* Svetislava Stefanovića

¹¹² I.S. Beleška uz putopis "Ljubav u Toskani", Iz domaćih književnosti, Beograd,1977, str. 316

¹¹³ I.S. Religiozno osećanje u lirici, <http://digital.nb.rs/univerzitetska/rukopisi-isidore-sekulic/swf.php?lang=sec>

zasnovana na "religioznosti njegove duše".¹¹⁴

Zapaža da u Stefanovićevim pesmama postoji "jedan malodušni strah od zla, od posrtanja i nestizanja cilju, jedno ljutito disputanje s Bogom" ali i da mu nedostaje "velika disciplina" uz pomoć koje bi došao do "herojske prerade samoga sebe, jedno ispinjanje na visinu na kojoj ništa više nije neprijatelj, ni Bog ni svet, a najmanje svet u kojem je čovek ličnu borbu vodio". Dalje spisateljka izriče svoje viđenje vrhunskog umetnika, a istovremeno svoj sud o pesniku: "Kod velikih boraca za visoke ciljeve dolazi na kraju krajeva jedan moćan red u duhu, nešto što je više od načela i dogmi običnog morala i sreće, ono što je izvor trajnosti i mladosti života i garantija da se svet ne može do kraja ni pokvariti ni unesrećiti (...) Lepa mera takve snage nedostajala je g. Stefanoviću u ovoj zbirci".

Uočila je Sekulićeva da ima "defekta" u njegovim pesmama osudivši njegov postupak obrade motiva smrti: "Smrt, u lirskoj poeziji, mora biti najčistiji akord umiranja i izmirenja; mora biti prelaz pesnika u jednostavnu mirnu supstancu koja postaje iz dovršenja svega individualnog i ličnog. Ko hoće da opeva vlastitu smrt (....) mora najjačim pokretom života izbaciti se na poslednju i najvišu visinu sebe sama (....) Pesnik smrti mora biti slavotvorac kraja i velikog zaborava".¹¹⁵

Verovala je da su najviši dometi ljudskog duha ispoljavaju u oblasti religije u šta će nas uveriti i njen kritički prikaz povodom zbirke pesama Nikole Šopa, *Isus i moja sjena*.

Podsetiće nas na svoju tezu "da se svaka produbljenija lirika uzdiže na osnovici religioznoj".¹¹⁶ Isidora Sekulić, kritičar, nije impresionirana pesnikovim religioznim stihovima, što će slikovito, samo njoj svojstveno, izreći u svom sudu: "Religiozna osnovica njegove lirike jeste jedno majušno hrišćanstvo. Tako majušno da u njega nisu stale crkve i

¹¹⁴ I.S. Svetislav Stefanović: *Granice* (1928), Domaća književnost I, Novi Sad, 2002, str. 251

¹¹⁵ Isto, str. 253-254

¹¹⁶ I.S. Nikola Šop: *Isus i moja sjena* (1935), Domaća književnost II, Novi Sad, 2002, str. 304

zvonici, dogme i mohaške regule, katihizisi i apologije, sholastika i akeza, skepsa i meditacija o smrti. Tako je maleno to hrišćanstvo da ga pesnik nosi, mesto sata, u malom džepu svog malog kaputića, ali ga nosi uvek, već i stoga što tako retko menja svoj kaputić". Ne podržava ovakav pesnikov religiozni stil, "spiritualnost života sa mnogo statike", jer smatra da versko osećanje ne može biti nadahnuto čitanjem "Novog zaveta", već se čoveku ukazuje kroz individualnu veru.

Spisateljka će dokazati da nije kritičar u strožem smislu te reči, pa će dati pesniku pohvalu na stručnosti jezika dobijenog proučavanjem klasicističkih pesnika, čime će ukazati koliko je važno svestrano interesovanje umetnika.

Donosila je i negativne kritičke sudove o književnim delima, ali opet ne tako strogo, bez "neprijateljskog" stava prema piscu jer je i sama imala otpor prema takvim kritičarima.

Za mladog pisca Branimira Ćosića kaže da je "izabrao put koji vodi uz brdo" i da "hoće da prođe na tesna vrata".¹¹⁷ Uviđa da mu nedostaje više "religiozno idealne težnje", da se nije dobro ostvario na polju koncepcije i strukture romana, da čitalac ostaje zbunjen. Ipak, navodi i dobre crte romana, da je pun topline i živosti, a svi nedostaci u romanu mogu se pripisati mladosti i neiskustvu pisca.

Da se spisateljka držala svog načela da su vrhunska ostvarenja u umetnosti povezana sa religijom odnosno religioznim osećanjima, najbolje govore njeni kritički prikazi i razmišljanja o Milanu Rakiću, a posebno o Petru Petroviću Njegošu.

Sekulićeva je posebno poštovala i cenila književni rad Milana Rakića, o čemu govori njenih sedam prikaza o njemu, pisanih krajem tridesetih godina prošlog veka.

Podelivši Rakićeve pesme na one koje opisuju "lepotu i slasti zemaljskog života" i na one u

¹¹⁷ I.S. Branimir Ćosić: Dva carstva (1929) , Domaća književnost II, Novi Sad, 2002, str. 297

kojima dominira "gorki pesimizam", Rakiću će zameriti što je "ostajao u svakidašnjosti pesimizma (....) nije mogao da se digne do religijski svetlih oblasti tuge", jer je on "utvrđivao činjenice i nad njima zakone, ali dalje u visinu nije išao." Naglašava da njegovom pesimizmu "baš to nedostaje: dodir s religijom, ili sukob s religijom. Rakić je ostajao na zemlji, definitivno (....) Odsustvo religije bilo je u nekom pravcu fatalno po pesnika Rakića"¹¹⁸

Istakavši da i Rakić kao i Njegoš ima pesmu *Misao*, navodi da je "Vladika Rade bio duboko religiozan, i pesimizam sublimirao u duhovnu nadmoć nad prolaznošću i smrću".

U tom istom prikazu o Rakiću, saznajemo koliko je Isidora Sekulić bila impresionirana Njegošem, koji "beše to tvorac koji je ujedno saradnik Boga", ali vrhunac svog divljenja i poštovanja Njegoševog lika iskazaće u knjizi koju objavljuje nekoliko godina pred smrt, *Njegošu- knjiga duboke odanosti*.

Isidora Sekulić se pred kraj života sve više vraćala tradicionalnim vrednostima. Dragan Jeremić ju je nazvao "poslednjim nacionalnim romantičarem".¹¹⁹ Značajni su njeni radovi o romantičarskim pesnicima, o Vuku Karadžiću, ali prvenstveno o Njegošu.

Njegoš je za spisateljku najveći nacionalni pesnik, on je ideal njene vizije genijalnog umetnika, a delo *Njegošu - knjiga duboke odanosti*, izraz velike ljubavi i poštovanja, a istovremeno spajanje njenog nacionalizma i kosmopolitizma. Pa i pored toga, pred kraj svoje književne karijere, Isidora Sekulić ponovo biva kritikovana što će je odvesti u izolovanost do kraja života.

Knjiga o Njegošu je objavljena 1951. godine. U zemlji vladaju neke nove ideologije, religija je osporavana, a knjiga o Njegošu nije ništa drugo do misao i svedočanstvo jedne religije.

Knjizi se žestoko usprotivio tadašnji istaknuti komunistički ideolog Milovan Đilas.

¹¹⁸ I.S. Milan Rakić: Poet i njegova poezija (1938), Domaća književnost I, Novi Sad, 2002, str. 277 - 311

¹¹⁹ Dragan Jeremić, Kritičar i estetski ideal, Titograd, 1965, str. 105

Bez ikakvog književnog povoda, on sudi ovom književnom delu na osnovu svoje političke ideologije. Presuda je omalovažavajuća i nekorektna: "...kad se ima u vidu da je to pisano u stvari protiv naše tzv. predratne socijalne književnosti (istina i slabe i primitivne, ali ipak socijalne u u to vrijeme društveno-politički važne), a tobože u pohvalu Krležinog Kerempuha kao "pobede večne problematike", dakle u vrijeme ogorčenih klasnih borbi, onda postaje jasno i društveno mjesto i društvena uloga ove filozofije".¹²⁰

Đilas je njen esej *Problem siromaštva u čoveku i književnosti* označio kao "najbanalniju popovsku propovijed" i "mutan i mračan individualistički skepticizam".

Ako je sa Skerlićem vredelo raspravljati, pred Đilasom se moralo ćutati i povlačiti. Koliko su Isidoru Sekulić, ženu koja je ušla u osmu deceniju života, pogodile ove neprimerene osude, najbolje govore reči Jare Ribnikar: "Gospodin Đilas je uzeo sekiru i ubio jednu staricu!"¹²¹

Ponovo kritikovana i nesaćena, na zalasku svoje književne karijere, izoluje se zbog straha od "komunističke inkvizicije", zlonamernici će je nazvati "pomahnitalom babom koja ima čudnu i nezgodnu narav".¹²²

Sama Isidora Sekulić iskreno govori koliko će Đilasova presuda staviti mrlju na njenu plodonosnu spisateljsku karijeru: "Vidite, ova Đilasova knjiga je strašno delovala na mene. Ne slažem se sa njegovim shvatanjima, ja znam sedam filozofija, a on zna samo jednu. Što je najgore, ja sada više ne mogu da pišem. Upravo mogu, ali niko neće smeti da štampa moje rukopise. Stoga, ovih dana sam spalila svoj dnevnik, koji sam godinama vodila....."

U poznim godinama, razmišljajući o svojoj književnoj karijeri dugoj pola veka, zaključuje: "U radu nisam imala sreće, ni do današnjeg dana je nemam. To je teško videti sa strane, ali ja

¹²⁰ Milovan Đilas, *Legenda o Njegošu*, Beograd, 1952, str. 191

¹²¹ Jara Ribnikar, *Život i priče*, Književnost, 1984, str. 347

¹²² Kosta Dimitrijević, "Tuga od koje želim da pobegnem", razgovor sa I.S, Isidora Sekulić, *Apostol samoće*, Beograd, 1998, str. 166

to najbolje znam. (...) Nisu mi dozvoljavali da budem svoja ni pametna, stalno su u onome što sam činila tražili nešto tuđe. Osetila sam na plećima sav teret žene kulturnog radnika u jednoj sredini koja se, budimo iskreni, veoma teško oslobađa nezdravih tradicija".¹²³

¹²³ Nada Marinković, *Jasna poljana*, Beograd, 1963, str. 226

III

ISIDORA SEKULIĆ, JEDNA OD NAJZNAČAJNIJIH SRPSKIH KNJIŽEVNICA DVADESETOG VEKA

Zaključak

Većina proučavalaca književnog dela Isidore Sekulić mišljenja je da je Isidora Sekulić svoje stvaralaštvo oblikovala bez utvrđenog sistema, bez doslednosti u svojim mislima i ubeđenjima, ali da se nikada nije odrekla svojih shvatanja duhovnih vrednosti, naročito uverenja da umetnost ne sme da ima utilitarističku funkciju.

Pisac ovih redova našao se pred velikom dilemom koji deo od celokupnog književnog stvaralaštva ove svestrane književnice obuhvatiti i sjediniti, a da tema i ideja rada ne bude narušena. Pristup i obrada njenih dela svakako se mora dovesti u vezu sa dominantnim muškim figurama toga vremena u Srbiji, naročito ako govorimo o njenim prvim radovima (*Saputnici* i *Pisma iz Norveške*), ali i poslednjim (*Njegošu - knjiga duboke odanosti*).

Istovremeno, stvarajući svoj ideal književne kritike, Isidora Sekulić se pobunila protiv tadašnjih duboko ukorenjenih sistema vrednosti, pa su i njeni drugačiji kritički prikazi književnih dela jugoslovenskih pisaca veoma bitni u razumevanju stvaralaštva jednog autentičnog ženskog pisca koji nije odustajao od svoje umetnosti.

Na kraju, s pravom možemo reći da ne postoji pisac u srpskoj književnosti kao što je Isidora Sekulić, čije je stvaralaštvo obuhvatilo toliki kulturni rad, a da ga nisu zaobilazile, sa jedne strane kritike i osude, a sa druge pohvale i priznanja.

Isidora Sekulić je pored svojih obimnijih proznih radova, napisala preko stotinu kritičkih prikaza o piscima i problemima iz jugoslovenske književnosti, preko sedamdeset o piscima strane književnosti, oko stotinu eseja o umetnosti i životu i dvadesetak eseja o iz oblasti likovne i muzičke umetnosti.

1950. godine uvrštena je u redovne članove Srpske akademije nauka i umetnosti, kao prva žena akademik. Na ovaj događaj osvrnula se rečima:

"Neki mi sad kažu: "Postali ste član Akademije pod komunistima!" Kažu, a ne znaju ili neće da znaju da sam pre ulaska u Akademiju tri puta bila odbijena! (...) Mene je, sećam se, prvi put još pre rata predložio estetičar Bogdan Popović. Da samo znate koliko su tada uvaženi akademici ogorčeno udarali pesnicama o sto na sednici i vikali: "Nećemo žene u Akademiji!" (...) Ipak, ponosim se što sam prva žena u srpskoj Akademiji koja je tamo probila led....".¹²⁴

Zahvaljujući svom obrazovanju, poznavanju svetskih jezika i svetskih kulturnih dešavanja, s pravom je možemo svrstati u najznačajnije srpske književnice dvadesetog veka.

Istrajnošću i verom u svoju umetnost, otvorila je put ženi piscu u srpskoj književnosti.

Isidora Sekulić je odigrala veoma značajnu ulogu ne samo u srpskoj književnosti, već i u oplemenjivanju srpske kulturne baštine, danas je nazivaju "prvom Evropljankom srpske kulture". Ako se uzme u obzir da je u svom kulturnom radu nailazila na mnoge prepreke i kritike, da je bila jedna od prvih žena pisaca, prva žena akademik, onda je njen kulturni značaj još veći.

Kada je 1958. umrla jedan književni kritičar je rekao da je umro "literarno najkulturniji čovek našeg tla od Ćirila i Metodija do juče, do danas, možda do prekosutra".¹²⁵

¹²⁴ Isidora Sekulić, *Drugi o Isidori*, Novi Sad, 2004, str. 109

¹²⁵ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/504971/Vremeplov+%2816.2.2010%29.html>

ZUSAMMENFASSUNG

Das Ziel meiner Arbeit ist es, die Bedeutung der literarischen Werke von Isidora Sekulić, in einer von Männern dominierten Kultur, im zwanzigsten Jahrhundert in Serbien zu erklären.

Die Rolle der Schriftstellerinnen in der serbischen Literatur

Bis zum zwanzigsten Jahrhundert, hat die serbische Literatur eine sehr kleine Anzahl von Schriftstellerinnen. In dem patriarchalischen Umfeld sind Frauen die treuen Mütter und Ehefrauen. Im Laufe der Zeit verändernden sich die gesellschaftlichen Verhältnisse und die Frauen treten immer häufiger im sozialen und kulturellen Leben auf. Dann erscheint Isidora Sekulić in der serbischen Literatur. Aber ihr wurden viele Vorwürfe gemacht und sie galt als extreme Kosmopolitin.

Die ersten literarischen Werke von Isidora Sekulić und die Reaktion der Kritiker

Saputnici, das erste literarische Werk Isidora Sekulićs erschien vor dem Ersten Weltkrieg. *Saputnici* war ein neuer, moderner Stil in der serbischen Literatur. Die Urteile der Kritiker fielen unterschiedlich aus. Einige Kritiker begrüßten den neuen, individuellen Stil Isidora

Sekulićs, doch die Anderen kritisierten sie sehr scharf. Die schärfsten Kritiken sind vom damaligen berühmten Kritiker Jovan Skerlić erhalten. Jovan Skerlić warf ihr vor, wie sie es nur zu Stande brachte in Kriegszeiten über ihre Gefühle und Gedanken zu schreiben. Skerlić war der Ansicht, dass Schriftsteller Vertreter der Literatur und diese in nationalem Interesse sein sollte. Seine scharfe Kritik wird in weiterer Folge tief greifende Auswirkungen auf Isidora Sekulić haben. Das stärkste Merkmal von *Saputnici* ist der innovative und individuelle Stil. Die Schriftstellerin zeigte eine neue, modernere Seite der serbischen Literatur. Gerade dieser Stil störte Skerlić und seine Gleichgesinnten Anhänger der realistischen Literatur, denen die Literatur von nationaler Bedeutung lieber war. Isidora Sekulić wurde am Anfang ihre Karriere für ihre Authentizität und ihre Vielfalt kritisiert.

Isidora Sekulić und ihre andere Sichtweise der literarischen Kritik

Isidora Sekulić gehörte zu der kleinen Anzahl von SchriftstellerInnen, die auf den Grundsätzen der Literatur und Ästhetik mit Skerlić und seinen Gleichgesinnten diskutiert hat. *Pesnici koji lažu* ist ein wichtiger Text um die Vorbilder, aus der Vorkriegszeitliteratur, von Isidora Sekulić zu verstehen. *Pesnici koji lažu*, hat den neuen und modernen Gedanken in der Literatur unterstützt. Diese Haltung ist ein wichtiges Merkmal ihres gesamten literarischen Engagements vor allem in der Vorkriegszeit.

Der kulturelle Nationalismus Isidoras Sekulić

Mit der Erscheinung *Saputnici* wurde Isidora Sekulić für ihren offenen Kosmopolitismus und ihren fehlenden Patriotismus in schwierigen Zeiten des Landes kritisiert. Aber mit besseren Kenntnissen von Isidora Sekulićs Werken, bemerkt man, dass sie sich ihrer ethnischen Herkunft sehr wohl bewusst war. Sie hat ohne Voreingenommenheit über die Stärken und Schwächen ihres Volkes geschrieben. Isidora Sekulić ist mit ihrer festen Haltung und Forderung nach einem starken und effektiven nationalen Aktionsplan, Jovan Skerlić gefolgt. Doch durch ihre kritische Haltung gegenüber dem nationalen Egoismus und gegenüber all jenen, die Aufgrund der aktuellen Ziele die kulturellen Ideale vernachlässigt haben, hat sie sich sehr von Skerlić distanziert.

Isidora Sekulić war eine Gegnerin des falschen Optimismus, mit dem das nationale Bewusstsein zu erheben sein sollte. Bekannt sind ihre Aussagen welche auch noch hundert Jahre nach ihrer Rede sehr aktuell sind: "Wir sind ein Volk, das nicht an die Realität glaubt und dem die Realität nicht gefällt. So lang sie für uns unklar ist, träumen wir über sie, wenn sie uns verständlicher wird, unterschätzen wir sie."

Die kulturelle Mission Isidoras Sekulić

Die literarische und historische Zeit Isidoras Sekulićs war eine Zeit der Demokratisierung der serbischen Kultur, aber auch die Auferstehung der Werte vergangener Epochen. Kleine Sprachen und Literaturen, so wie z.B.: das Serbische, standen immer unter Risiko der Provinzialisierung, wenn es keine Bereitschaft der Öffnung der Literaturen durch andere

Völker gab.

Für Isidora Sekulić ist die Kultur das wichtigste Element bei der Verwirklichung der menschlichen Werte, die auf eine Art und Weise die höchste Errungenschaft eines Volkes ist. Isidora Sekulić, die Missionarin serbischer Kultur, hat ihre kulturelle Mission in verschiedene Richtungen entwickelt. Sie schrieb über die Sprache, über ihre kulturelle Funktion und über aktuelle Themen und versuchte sich an Übersetzungsarbeiten. Sie schrieb über die Probleme der nationalen Geschichte und auch kritische Rezensionen über Literatur jugoslawischer und ausländischer Schriftsteller. Bekannt sind ihre Chroniken, Reiseberichterstattungen und ihre intimen Aufnahmen.

Isidora Sekulić und ihre Reiseberichterstattungen über Norwegen

In der ersten Hälfte des zwanzigsten Jahrhunderts wurden Reiseberichterstattungen vorwiegend von Jovan Dučić, Miloš Crnjanski, Rastko Petrović und Stanislav Vinaver geschrieben. Isidora Sekulić war die erste weibliche Reiseberichterstatteerin, welche über die nördlichen Ländern schrieb. Die Schriftstellerin entdeckte eine neue Art der Reiseberichterstattung, die ihre Gedanken und Gefühle zeigten, welches letztlich zu einer Art autobiographischen Reiseberichterstattung führte. Isidora Sekulić hat wahrhaftig ihre Bewunderung für dieses nördliche Land gezeigt, war von der Schönheit der Natur fasziniert. Jedoch hat sie ihre Begeisterung und Gedanken von dem Land nicht nur durch bloße Beschreibung ausgedrückt. Wir können sagen, dass diese moderne, zu jener Zeit einzigartige, authentische weibliche Reiseberichterstatteerin inspirativer und moderner für den heutigen Leser ist.

Das Verhältnis von Isidora Sekulić zu Jovan Skerlić

Jovan Skerlić kritisierte Isidora Sekulić dafür, dass sie nach Norwegen reiste, während Krieg im Land tobte. Die erste Ausgabe der Reiseberichterstattung aus dem Jahr 1914. unterscheidet sich von den anderen, die nach sechsunddreißig Jahren veröffentlicht wurde. Der wichtigste Teil der zweiten Ausgabe der Reiseberichterstattung war das Vorwort: nämlich die posthume Polemik mit Jovan Skerlić. Isidora Sekulić respektierte Jovan Skerlić sehr, sie sah in ihm eine Art von Kulturschaffenden, aber keinen authentischen Kritiker. Anlässlich des Todes Jovan Skerlićs schrieb Isidora Sekulić einen Nekrolog und verehrte in ihm seine ganze kulturelle Arbeit.

Eine authentische weibliche Autorin, allein in der Kultur des männlichen Despotismus, wurde von Anfang an sehr kritisiert. Unverstanden und ungerecht kritisiert, distanzierte sich Isidora Sekulić hinter einer Mauer des Schweigens und der Einsamkeit, aber sie ging von ihrem Kurs nicht ab.

Veränderung des literarischen Ausdrucks bei Isidora Sekulić

Eine große Zahl von Literaturkritikern haben gedacht, dass Isidora Sekulić nach *Saputnici* und den darauf folgenden Vorwürfen von Skerlić, ihren literarischen Ausdruck geändert hätte. Durch die Begegnung mit dem gesamten literarischen Schaffen Sekulićs, ist deutlich zu erkennen, dass sie während ihrer halben Jahrhundert langen Karriere als Schriftstellerin, nicht von ihren wichtigsten ästhetischen Prinzipien abwich. Sie war gegen alle Formen des Utilitarismus in der Literatur und sie erwartete, dass die Künstler auf ihre schöpferischen

Kräfte zurückgreifen sollten, welche von der aktuellen Situation in der Gesellschaft nicht eingeschränkt werden dürften. Sie unterstützte talentierte Schriftsteller und schrieb über die literarischen Werke der jugoslawischen Literatur.

Die kritische Arbeit von Isidora Sekulić

Isidora Sekulić hatte ihre eigene Theorie der Kritik - sie war gegen alle negativen Kritiken und gegen Kritiker die literarische Werke streng beurteilten. Sie machte eine Trennung zwischen der authentischen Kritik und Kritik „von Tag zu Tag“. Authentische Kritik, welche Isidora Sekulić vorzieht, ist "als eigenständiger Zweig der Literatur" zu sehen, authentische Kritiker müssen "die Arbeiten der Künstler und Wissenschaftler kombinieren ". Im Gegensatz zu den hoch angesehenen authentischen Kritik, die Kritik „von Tag zu Tag“ ist ein "Reflex, mechanisch, fast immer führt eine Funktion der Zeit und eine Funktion der Mentalität."

Die Kritik von Tag zu Tag ist nicht Interpretation, sondern ein Urteil.

Isidora Sekulić studierte die Kritiken großer europäischer Literaturen, schrieb über sie und erstellte ihr eigenes Ideal der Kritik. Einzigartig und wertvoll sind ihre Ansichten über die englische, französische, deutsche und russische Kritik in der sie ihre Stärken und Schwächen beschrieb. Wenn sie über ausländische Schriftsteller schrieb, hatte sie verschiedene Ansätze als z.B.: im Vergleich zu den Schriftstellern der jugoslawischen Literatur. In den ausländischen literarischen Werken hob sie die Ästhetik hervor. Von den jugoslawischen Schriftstellern wird erwartet, dass sie sich nicht von der Geschichte ihres eigenen Volkes trennen, dass sie Vertreter der Bildung und der kulturellen Mission sein sollten, aber alles im Rahmen des "kulturellen Nationalismus".

In der Zeit nach dem Ersten Weltkrieg und am Anfang der Dreißiger Jahre beobachtete Isidora Sekulić Entwicklungen in der jugoslawischen Literatur, schrieb über literarische

Innovationen, über das Verhältnis von traditioneller und moderner Literatur. Sie kommentierte und interpretierte die neuesten Erscheinungen in der jugoslawischen Literatur, schrieb über die literarischen Werke von Ivo Andrić, Miloš Crnjanski, Tin Ujević, Miroslav Krleža, Rastko Petrović, Todor Manojlović, Veljko Petrović und andere. Isidora Sekulić unterstützte die jungen Schriftsteller, welche von anderen Kritikern nicht unterstützt wurden. In ihrer kritischen Arbeit, in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, war Isidora ständig auf der Suche nach authentischen künstlerischen Werten, unabhängig davon, welcher literarischen Richtung die Schriftsteller angehörten. Bei der Erforschung der in und ausländischen Literatur, bewunderte sie die literarischen Werke, in denen das Thema: "Was im Menschen universal ist: die Religion, die Poesie und die Philosophie" behandelt wurde. Diese "Universalitäten" waren die Grundlage ihrer Prinzipien in kritischen Ansichten der großen Schriftsteller und Dichter der jugoslawischen Literatur. Besonders die Religion, aber nicht die Religion im wahrsten Sinne des Wortes. Ihre Vorstellung der Religion bedeutete Spiritualität, streben nach einem Vorbild, nach einer hohen Moral, die Ewigkeit und das innere Leben. Sie war keine "Fanatikerin eines religiösen Dogmas" also nicht "die kirchliche Religion sondern das religiöse Denken". Ausgehend von ihren kritischen religiösen Prinzipien, interpretierte und bewertete sie einige jugoslawische literarische Werke. Isidora Sekulić glaubte, dass die besten künstlerischen Werke das religiöse Ideal beinhalten sollten. Aufgrund dieser Überzeugung wurde sie ungerecht am Ende ihres Lebens angegriffen als sie ein Buch über Njegoš veröffentlichte. Wegen dieses Buches wurde sie vom kommunistischen Ideologen Milovan Đilas sehr scharf kritisiert. Seine Kritiken trieben für immer Isidora Sekulić in die literarische Isolation. Isidora Sekulićs Kritiken fochten viele Gelehrte ihres literarischen Schaffens an. Sie wurde kritisiert, dass sie zu tolerant in der Bewertung der Literatur war. Ihre kritischen Beiträge sind einzigartig, gehören aber nicht zu den höchsten Errungenschaften der serbischen Literaturkritik. Isidora Sekulić ist keine Literaturkritikerin im wahrsten Sinne des Wortes, aber sie hat mit ihrem innovativen Stil die serbische Literatur jener Zeit bereichert.

Schlussfolgerung

Es gibt keine Schriftstellerin in der serbischen Literatur, wie Isidora Sekulić es war. Deren künstlerisches Schöpfungstum enthält so viel kulturelle Arbeit, welche auf einer Seite kritisiert und verurteilt wurde und welche auf der anderen Seite Belobigungen und Auszeichnungen brachte. Zusätzlich zu ihren größten Prosawerken, schrieb Isidora Sekulić über hundert weitere kritische Rezensionen über die Schriftsteller und die Probleme der jugoslawischen Literatur, mehr als siebzig über ausländische Schriftsteller und etwa hundert Essays über die Kunst und das Leben. 1950 wurde Isidora Sekulić als ein ordentliches Mitglied der Serbischen Akademie der Wissenschaften und Künste, als erste Akademikerin, aufgenommen. Dank ihrer Ausbildung, ihrer Fremdsprachenkenntnisse und dank ihrer internationalen kulturellen Veranstaltungkenntnisse, können wir mit Recht sagen, dass sie die wichtigste serbische Schriftstellerin des zwanzigsten Jahrhunderts in Serbien war. Mit ihrer Beharrlichkeit und dem Glauben an ihre Kunst, hat sie den Weg für andere Schriftstellerinnen in der serbischen Literatur geebnet. Isidora Sekulić spielte eine wichtige Rolle nicht nur in der serbischen Literatur, sondern auch in der Bereicherung des serbischen Kulturerbes, sie wurde als die "erste europäische Frau der serbischen Kultur" benannt. Wenn wir berücksichtigen, dass sie in ihrer kulturellen Arbeit auf viele Hindernisse und auf viele Kritiken gestoßen ist, dass sie eine der ersten Schriftstellerinnen und erstes weibliches Mitglied Serbischen Akademie war dann ist ihre kulturelle Bedeutung sogar noch um einiges größer. Als Isidora Sekulić im Jahre 1958 starb, sagte ein Literaturkritiker, dass "der literarisch kulturellste Mensch unseres Landes, seit Kyrill und Method von gestern, von heute, und vielleicht von übermorgen" gestorben ist.

LITERATURA

Primarna literatura:

Sekulić, Isidora: *Saputnici / Pripovetke I*, Novi Sad, 2001.

Sekulić, Isidora: *Pisma iz Norveške i drugi putopisi*, Novi Sad, 2001.

Sekulić, Isidora: *Đakon Bogorodičine crkve / Ka istom cilju / Jedna noć na Slovenskom Jugu*, Novi Sad, 2001.

Sekulić, Isidora: *Kronika palanačkog groblja*, Novi Sad, 2001.

Sekulić, Isidora: *Zapisi o mome narodu*, Novi Sad, 2001.

Sekulić, Isidora: *Domaća književnost I*, Novi Sad, 2002.

Sekulić, Isidora: *Domaća književnost II*, Novi Sad, 2002.

Sekulić, Isidora: *Iz domaćih književnosti I i II*, Beograd, 1977.

Sekulić, Isidora: *Svetska književnost I i II*, Novi Sad, 2002.

Sekulić, Isidora: *Analitički trenuci*, Novi Sad, 2003.

Sekulić, Isidora: *Pisma*, Novi Sad, 2004.

Sekulić, Isidora: *Drugi o Isidori*, Novi Sad, 2004.

Ribnikar, Vladislava: *Književni pogledi Isidore Sekulić*, Beograd, 1986.

Udovički, Ivanka: *Esej Isidore Sekulić*, Beograd, 1977.

Peković, Slobodanka: *Isidorini oslonci*, Novi Sad, 2009.

Leovac, Slavko: *Književno delo Isidore Sekulić*, Beograd, 1986.

Skerlić, Jovan: *Pisci i knjige III*, Beograd, 1955.

Gligorić, Velibor: *Ogledi i studije*, Beograd, 1959.

Jeremić, Daragan: *Kritičar i estetski ideal*, Titograd, 1965.

Hristić, Jovan: *O jedinstvu u delu Isidore Sekulić*, Beograd, 1986.

Redep, Draško: *Isidora, ona, ona*, Novi Sad, 1977.

Sekunadarna literatura:

Velmar Janković, Svetlana: *Književnost između dva rata VII*, Beograd, 1965.

Velmar Janković, Svetlana: *Savremenici*, Beograd, 1967.

Nedić, Marko: *Međuratna srpska književnost*, Beograd, 1983.

Palavestra, Predrag: *Jovan Skerlić u srpskoj književnosti*, Beograd, 1980.

Palavestra, Predrag: *Posleratna srpska književnost 1945-1970*, Beograd, 1972.

Palavestra, Predrag: *Kritika i avangarda u modernoj srpskoj književnosti*, Beograd, 1979

Deretić, Jovan: *Kratka istorija srpske književnosti*, Beograd, 1987.

Deretić, Jovan: *Srpski roman (1800-1950)*, Beograd, 1981.

Manojlović, Todor: *Osnove i razvoj moderne poezije*, Zrenjanin, 1996.

Jerotić, Vladeta: *Susreti sa Isidorom Sekulić*, Beograd, 1986.

Korać, Stanko: *Srpski roman između dva rata*, Beograd, 1982.

Gligorić, Velibor: *Kritički radovi Velibora Gligorića*, Beograd, 1959.

Leskovic, Mladen: *Sećanje na Isidoru Sekulić*, Beograd, 1998.

Đilas, Milovan: *Legenda o Njegošu*, Beograd, 1952.

Ribnikar, Jara: *Život i priče II*, Beograd, 1984.

Dimitrijević, Kosta: "Tuga od koje želim da pobegnem", Isidora Sekulić, *Apostol samoće*,

Beograd, 1998.

Novaković, Boško: *Susreti*, Sarajevo, 1959.

Finci, Eli: *Eseji i feljtoni o srpskim piscima*, Beograd, 1952.

Marinković, Nada: *Jasna poljana*, Beograd, 1963.

Vučković, Radovan: *Sudbina kritičara*, Sarajevo, 1968.

Vučković, Radovan: *Evropski kontekst Kronike palanačkog groblja*, Beograd, 1997.

Leovac, Slavko: predgovor za *Kritički Radovi Isidore Sekulić*, Beograd, 1977.

Elektronski izvori:

Rukopisi iz zaostavštine Isidore Sekulić, fond Univerzitetske biblioteke "Svetozar Marković"
u Beogradu, URL:

<http://digital.nb.rs/univerzitetska/rukopisi-isidore-sekulic/swf.php?lang=scc>

Radio- televizija Srbije, URL:

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/504971/Vremeplov+%2816.2.2010%29.html>

Intervju sa Isidorom Sekulić, URL:

<http://www.znanje.org/lektire/i23/08/03iv0812/intervju%20sa%20isidorom%20sekulic.htm>

napomena: fotografija Isidore Sekulić iz fonda Biblioteke SANU

Curriculum Vitae

Persönliche Daten:

Marija Pavlović

Geboren am: 19.01.1983

Heimatstadt: Belgrad, Serbien

Ausbildung:

1990 - 1998 Hauptschule

1998 - 2002 Philologisches Gymnasium in Belgrad
(Klassische Sprachen: Altgriechisch und
Latein), Abschluss mit Matura

2002 - 2005 Fakultät für Philologie der Universität in
Belgrad (Serbische Sprache und Literatur)

seit WS 2006 Universität Wien, Slawistik
(Bosnisch/Kroatisch/Serbisch)